

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

Надія Кириленко
Катерина Княгницька

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ДИСИДЕНТСЬКОГО ДИСКУРСУ
(НА МАТЕРІАЛІ ЛІРИКИ ВАСИЛЯ СТУСА)

Навчально-методичний посібник

Суми 2025

УДК 821.161.2

К43

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка
(протокол № 6 від 27 січня 2025р.)*

Рецензенти:

Харченко І.І., доктор філологічних наук, професор кафедри ДПД та українознавства Сумського національного аграрного університету;

Пономаренко Н.П., доктор філософії, старший викладач кафедри журналістики та філології СумДУ

Кириленко Н.І., Княгницька К.Є.

К43 Особливості вивчення українського дисидентського дискурсу (на матеріалі лірики Василя Стуса): Навчально-методичний посібник / Н.І. Кириленко, К.Є. Княгницька. – Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2025. – 102 с.

ISBN 978-966-6983-70-4

У посібнику міститься інформація про зміст і особливості вивчення творчості українських дисидентів на матеріалі лірики Василя Стуса, науковий матеріал до лекцій, методичні рекомендації, завдання творчого характеру, тестові завдання для перевірки знань, список рекомендованої літератури.

Посібник призначений для студентів-філологів закладів вищої освіти, учителів закладів загальної середньої освіти.

УДК 821.161.2

© Кириленко Н.І.,
Княгницька К.Є. 2025

ISBN 978-966-6983-70-4

© СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1 ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЛІРИКИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	8
1.1. Методичні підходи до вивчення лірики в контексті сучасної освітньої парадигми	8
1.2. Творчість Василя Стуса в контексті дисидентства	12
Висновки до розділу 1.....	18
РОЗДІЛ 2 ФІЛОСОФСЬКО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ТВОРЧІСТЬ В. СТУСА ТА СПЕЦИФІКА ЇЇ ВИВЧЕННЯ У ШКОЛІ	20
2.1. Екзистенційні проблеми в поезіях Василя Стуса та їх проєкція на сучасність	20
2.2. Формування моральних якостей старшокласників під час вивчення лірики Василя Стуса	40
Висновки до розділу 2.....	58
РОЗДІЛ 3 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ЛІРИЧНИХ ТЕКСТІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	60
3.1. Особливості вивчення ліричних творів на уроках української літератури в старших класах закладів загальної середньої освіти	60
3.2. Методичні рекомендації щодо вивчення лірики В. Стуса на уроках української літератури в 11 класі...	64
Висновки до розділу 3.....	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ.....	80

ПЕРЕДМОВА

Вивчення дисидентської лірики, і зокрема поезії Василя Стуса, набуло сьогодні надзвичайної актуальності. Творчість Василя Стуса посідає важливе місце в історії України як визначний чинник національного пробудження та самоусвідомлення, а також як символ незламності духу та свободи. Його постать у контексті дисидентства надзвичайно яскрава. Творчість В. Стуса вирізняється стоїцизмом, що відображає його стійкість і мужність у відстоюванні правди, а також здатність філософськи аналізувати внутрішній світ людини.

Життєвий і творчий шлях Василя Стуса стали предметом ґрунтовних досліджень, які сьогодні формують окремий напрям україністики – стусознавство. Серед відомих дослідників цього напрямку можна відзначити таких наукоців, як Т. Гундорова, І. Дзюба, М. Жулинський, М. Коцюбинська, М. Павлишин, О. Рарицький, О. Тарнавський, М. Ткачук, Ю. Шерех, а також авторів останніх десятиліть – І. Зелененьку, С. Кириченка, Г. Колодкевич, І. Онікієнка, О. Пуніну та інших [49]. Ґрунтовний огляд публікацій, присвячених творчості В. Стуса, здійснив І. Дзюба у передмові до видання «Палімпсест» 2003 року. Окрім цього, з'явилося кілька монографій про його життєвий та творчий шлях, зокрема авторства Г. Віват, Д. Стуса, Ю. Бедрика, О. Рарицького. Важливу інформацію про життя та творчість В. Стуса містять випуски наукового альманаху «Стусознавчі зошити». Поезії автора не залишили байдужими таких літературознавців, як Г. Віват, М. Ільницького, М. Коцюбинську, М. Павлишина, О. Рарицького, О. Росінську, Є. Сверстюка, Д. Стуса. Чимало записів та спогадів про В. Стуса залишив його співкамерник М. Хейфец. За допомогою них можна зрозуміти особистість митця, який у в'язниці був

нетерпимим до всіляких різновидів приниження людини та ущемлення її прав.

На превеликий жаль, сьогодні майже немає спеціальних досліджень, які принагідно присвячені осмисленню конкретно філософії поета на відміну від його ліричної творчості. Саме тому залишається проблема виокремлення філософських основ В. Стуса. Це й досі є надзвичайно актуальним питанням.

Оскільки неможливо повністю відновити корпус текстів поета, визначити точні час і місце написання окремих поезій, а також заповнити певні прогалини в біографії митця, виникає потреба у дослідженні способів виявлення авторської свідомості в його поезії, а також впливу дисидентства на його поезію.

У загальноосвітніх школах України творчість В. Стуса вивчається в 11 класі, де літературна освіта сприяє формуванню гармонійної особистості, здатної до саморозвитку, самореалізації та життєтворчості. Одним з основних завдань літературного навчання є розвиток літературної компетентності через вивчення життєвого і творчого шляху письменника та аналіз художніх текстів, що формують ціннісні орієнтири особистості.

Особливо актуальними виявляються твори митців, що стали відомими лише після здобуття Україною незалежності. Василь Стус, зокрема, за свої переконання у потребі культурної автономії України зазнав переслідувань, а його творчість була заборонена радянською владою. Сьогодні, коли Україна знову виборює свою незалежність у тяжких умовах, творчість В. Стуса, що набула класичного значення, є надзвичайно актуальною. Вона пробуджує в молодого покоління патріотизм і національну свідомість, що робить питання специфіки вивчення його поезії в сучасній школі надзвичайно важливим.

Об'єктом посібника є творча спадщина Василя Стуса як складова української літератури доби дисидентства.

Предметом дослідження: особливості вивчення дисидентських мотивів у творах В. Стуса у старших класах ЗЗСО.

Мета книги – простежити мотиви лірики Василя Стуса у зв'язку з його дисидентською діяльністю та окреслити особливості її вивчення в освітньому процесі старшої школи.

Реалізації мети підпорядковані такі завдання:

1. Опрацювати джерела, присвячені дисидентському руху в Україні.
2. Простежити основні теми, мотиви та художні особливості поезії В. Стуса, які відображають дисидентські ідеї.
3. Визначити освітню та виховну цінність творчості В. Стуса для учнів старших класів.
4. Проаналізувати навчальні програми та підручники з літератури для визначення місця творчості В. Стуса в шкільному курсі.
5. Розробити методичні рекомендації для ефективного вивчення творчості В. Стуса в старших класах, урахувавши вікові особливості учнів і специфіку тематики.

Методи дослідження: аналіз літературознавчих і науково-методичних джерел, веб-ресурсів з обраної теми, навчальних програм, шкільних підручників, хрестоматій та навчально-методичних посібників з української літератури; систематизація матеріалів для формування теоретичних основ дослідження; застосування описового методу для інтерпретації науково-критичної літератури з теми; компаративного методу для порівняння особливостей викладання лірики В. Стуса в 11-х класах на рівні стандарту та профільного рівня; а також біографічного методу, що дозволив дослідити джерела тематики та проблематики у творах поета.

Теоретичне значення посібника полягає в тому, що його наукові результати сприяють комплексному аналізу творчості Василя Стуса в контексті його дисидентської діяльності, а також виявленню специфіки вивчення ліричного дисидентського дискурсу в закладах загальної середньої освіти.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали посібника можуть бути впроваджені в освітній процес під час вивчення творчості В. Стуса у ЗЗСО, розроблено положення компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Результати дослідження, сформульовані положення, висновки та розроблені методичні рекомендації є цінними для педагогів-практиків, які вивчають творчість Василя Стуса у контексті його дисидентської діяльності в закладах загальної середньої освіти, сприяючи більш глибокому аналізу його поетичної спадщини та її ідейного значення.

Структура посібника. Навчально-методичний посібник складається: зі вступу, в якому сформульовано актуальність наукового дослідження, його об'єкт, предмет, мету і завдання, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів; розділу першого, в якому окреслено особливості вивчення лірики в ЗЗСО; розділу другого, в якому охарактеризовано творчість екзистенційні проблеми в поезіях В. Стуса та їх проєкцію на сучасність; розкрито формування моральних якостей старшокласників під час вивчення лірики митця; розділу третього, у якому подано особливості вивчення ліричних творів на уроках української літератури в старших класах закладів загальної середньої освіти, методичні рекомендації щодо вивчення лірики В. Стуса на уроках української літератури в 11 класі та тести; висновків; списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ЛІРИКИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Методичні підходи до вивчення лірики в контексті сучасної освітньої парадигми

У сучасних умовах реформування системи освіти в Україні, спрямованих на інтеграцію до глобального освітнього простору, формуються нові підходи до організації навчального процесу, що зумовлює зміну його парадигми. Раніше основними завданнями курсу літератури в школах були засвоєння знань, розвиток умінь та навичок, які повинні були сформуватися у випускника закладу загальної середньої освіти. Наразі ці поняття трансформуються в поняття компетентності, яка реалізується через компетентнісний підхід як до організації навчання загалом, так і до вивчення літератури зокрема.

Компетентнісний підхід, згідно з дослідженнями вітчизняних і зарубіжних науковців (В. Байденко, І. Данилова, Д. Іванова, К. Митрофанова, О. Савченко, О. Соколова), здатен поєднати вимоги шкільної освіти та суспільства, дозволяючи формувати актуальні практичні результати освіти. О. Пометун зазначає, що компетентність варто розглядати як об'єктивну категорію, яка охоплює комплекс знань, умінь, навичок та ціннісних орієнтирів, завдяки яким педагог може виконувати багатofункціональну, поліфункціональну, соціально виправдану діяльність [31].

Значення літератури у формуванні загальних компетентностей, а також у розвитку морально-етичних, загальнолюдських, політичних і патріотичних переконань особистості є надзвичайно вагомим серед інших видів

мистецтва та навчальних предметів. Особливий акцент на виховне значення лірики для підростаючого покоління знайшов своє відображення в працях таких українських науковців, як Л. Башманівська, Н. Волошина, Г. Клочек, О. Куцевол, А. Лісовський, Л. Мірошніченко, В. Неділько, Є. Пасічник, В. Пахаренко та ін.

Аналіз ліричних творів детально розглянуто в дослідженнях Б. Бігуна, Є. Волощук, О. Гаврилюк та І. Маринчук, І. Пилипейка. На проблематику шкільного аналізу ліричних творів звернули увагу А. Ситченко та Є. Шаповалов, тоді як Г. Токмань досліджує цілісне сприйняття ліричного твору, зокрема методика текстуального аналізу та вивчення особливостей віршування [43]. Сукупність теоретичних та практичних досліджень учених і педагогів, які розвивають методичні підходи до вивчення різних жанрів та стилів літератури, дає можливість систематизувати основні елементи аналізу лірики на сучасному уроці.

Лірична поезія є особливим жанром, де органічно поєднуються емоційний і раціональний, свідомий і підсвідомий аспекти, а також реальне й уявне, соціальне й індивідуальне, особистісне і загальнолюдське. Основний фокус у ліричних творах спрямований не стільки на об'єктивне відображення реальних подій чи явищ, скільки на вираження глибинних людських почуттів, найпотаємніших думок і переживань. Ці емоції можуть бути викликані соціально-політичними подіями, природними картинами або важливими моментами в житті людини, що зумовлює специфіку сприйняття та тлумачення лірики як художнього явища.

Лірика, на відміну від епічних жанрів, які прагнуть охопити широке коло подій і життєвих ситуацій, характеризується лаконічністю вираження, що дозволяє концентрувати увагу читача на індивідуальному внутрішньому

світі, гуманістичних прагненнях та цінностях. Ліричні твори зазвичай не мають розгорнутого сюжету, але їхня форма передає багатогранність людських емоцій та думок. Своєю будовою та змістовим наповненням лірика сприяє розумінню та проникненню у світ внутрішніх переживань особистості, відкриваючи читачу багатий світ почуттів, що робить цей жанр надзвичайно цінним у формуванні морально-етичних та загальнолюдських цінностей [7].

Залежно від основних тем і мотивів, лірика поділяється на громадянську, філософську, інтимну й пейзажну. Ця класифікація є досить умовною, оскільки, наприклад, інтимна лірика може мати політичний підтекст, а пейзажна – філософські роздуми. Такі тематичні особливості впливають на методи вивчення твору. Проте, не менш важливою є структура ліричного твору. За способом організації матеріалу лірику можна класифікувати на рефлексійно-виражальну, розповідну, описову, а також змішану. Рефлексійно-виражальна лірика передбачає відверті монологи поета перед читачем, де він висловлює свої почуття та життєве кредо; розповідна зосереджується на подіях, які стали основою для емоційних вражень; описова лірика використовує деталі природи чи людських образів для вираження думок та настроїв [32].

Образ ліричного героя є важливим аспектом аналізу, оскільки часто його неможливо чітко відокремити від автора. Поет використовує свої особисті переживання як матеріал для твору, але надає їм загальнолюдського змісту, перетворюючи особисте на суспільно значуще. Навіть в інтимній ліриці автор нерідко відображає загальні настрої, що робить його думки типовими для цілої епохи. Тому вивчення лірики в школі повинно враховувати різницю між особою автора та ліричним героєм, оскільки це допомагає

глибше зрозуміти специфіку емоційної виразності поетичного твору [4].

Методика вивчення лірики у школі потребує від учителя ретельної підготовки, що включає емоційне налаштування учнів та організацію процесу сприйняття поетичного тексту. Перші емоційні враження учнів від твору часто визначають їхнє ставлення до лірики загалом. Тому важливо, щоб учитель сам мав глибоке розуміння тексту, емоційно прожив його зміст і міг виразно передати інтонації та ритм твору, що є частиною індивідуального стилю поета. Для досягнення цієї мети використовуються різні методи, включаючи емоційне та інтелектуальне налаштування класу, виразне читання, обговорення основних образів і аналіз стилю [5].

На початковому етапі вивчення лірики важливо поступово розвивати в учнів здатність розуміти поетичне узагальнення та художні образи, що складають основу поетичного твору. У старших класах аналіз лірики передбачає більш глибоке вивчення творчого стилю поета, прослідковування основних мотивів, образів, а також еволюції його світосприйняття. Текстуальний підхід до аналізу лірики, запропонований дослідниками як, наприклад, Г. Токмань, дозволяє максимально наблизитися до психології творчого процесу, дозволяючи кожному учневі інтерпретувати твір на основі індивідуальних емоційних і асоціативних реакцій [43].

Робота з ліричним текстом включає й розвиток асоціативного мислення, що дозволяє учням виходити за межі буквального сприйняття поетичних образів, проникаючи в глибину підтекстів та прихованих значень. Такий підхід сприяє формуванню навичок розуміння літературних творів, здатності сприймати складні поетичні ідеї та розвивати серйозне ставлення до літератури як до важливого

аспекту духовного і культурного виховання.

Отже, ліричний твір як об'єкт вивчення вимагає дотримання чітких етапів аналізу: емоційна підготовка, виразне читання, формування першого враження, аналіз образів і структурних особливостей тексту. Важливо також розвивати в учнів критичне мислення та здатність інтерпретувати твори на основі особистісного підходу, щоб сформувати в них не лише розуміння специфіки ліричної поезії, а й глибше відчуття слова, розуміння ролі літератури в культурному та моральному розвитку.

1.2. Творчість Василя Стуса в контексті дисидентства

Василь Стус – одна з найвідоміших постатей українського дисидентського руху 1960-1980-х років. Його творчість і громадянська позиція стали символом боротьби за права людини та національну ідентичність. Як поет, перекладач і літературознавець В. Стус відкрито виступав проти радянської репресивної системи, захищаючи свободу слова, права національних меншин та культурну самобутність українського народу, ставши ворогом номер один радянської системи, якого бажали якнайшвидше позбутися.

Неабияку роль у дисидентському русі відіграли українські митці та правозахисники. М. Попович, український філософ, у своєму «Нарисі історії культури України», який виданий наприкінці 90-х років у незалежній Україні, виокремив декілька особливостей українського протестно-дисидентського руху. Такі настрої утворювали однотипні дисидентські рухи, котрі лише наприкінці набували національно-демократичного характеру. Але у 60-х роках поступово сформувався український дисидентський рух націонал-демократичного спрямування, який вже набув

визначального впливу на усе зібрання дисидентського руху в Радянському союзі. Дослідники вважають, що це було новим явищем в історії демократичного спротиву [33, с. 34].

Суди над дисидентами були повні безправ'я, адже ніяких радянських законів, які були прописані, вони не порушували. Український рух опору був формою боротьби за справедливість, а після Гельсінських угод у 1975 році – боровся за права людини як «правозахисний» рух.

У середині 60-х років до руху включаються в роботу захисники В'ячеслав Чорновіл та його соратники. Після масових арештів В. Чорновола, М. Косова, І. Світличного, В. Стуса та інших листи протесту підписали члени Спілки письменників України. Це стосується В. Некрасова, В. Шевчука, І. Дзюби, Л. Костенко, М. Вінграновського, художників Л. Семикіної, А. Горської, В. Зарецького, кінорежисера С. Параджанова та групи інших культурних діячів. Але жодної підтримки, чи то масовості, чи то системності й організованості в цього руху не було.

В. Стус гідно, із почесями пройшов і витримав усі випробування. Свою життєву місію перед рідним народом виконав повністю, навіть незважаючи на те, що довелося заплатити власним життям, зате залишивши власний письменницький доробок. Митець свідомо розумів, на які ризики йде, коли вчиняв так, як відчувало його серце. «...З усіх можливих героїзмів за наших умов існує тільки один героїзм мучеництва, примусовий героїзм жертви. Довічною ганьбою цієї країни буде те, що нас розпинали на хресті не за якусь радикальну громадську позицію, а за самі наші бажання мати почуття самоповаги, людської і національної гідності» [13].

В. Стус та його друзі, попри все, думали не лише про себе, а й про свій народ, державу, що вони мають залишити після себе [30].

В. Лисенко вважає, що дисидентам, «лицарям» Гулагу, призначено «обстоювати й берегти українську духовність, рятувати український духовний космос від руйнування та поглинання його хаосом імперської тоталітарної системи» [26]. Але чи не однією з найголовніших заслуг дисидентів стала популяризація в суспільному та духовному просторі «зим людства» (В. Стус), під час «тортур висамітнілого очужилого духу» (М. Коцюбинська) важливого питання, яке ще у свій час поставив Г. Сковорода, у чому є суть «*conditio humana?*» [22].

Дисидентська творчість все частіше стала предметом дослідження науковців, до прикладу можна згадати праці О. Бровко, І. Дзюби, М. Ільницького, М. Жулинського, М. Коцюбинської, М. Кодака, К. Москальця, М. Ткачука, М. Павлишина тощо. У своїх роботах науковці розглядали різноманітні аспекти ліричної спадщини митців. Д. Стус у своїй праці «Василь Стус: життя як творчість» зазначав, що певні дослідники при вивченні творчості поета обмежують себе лише окремими аспектами з життя Стуса або творчості [42].

Одним із найбільш поширених стереотипів у сприйнятті мистецького феномену дисидентства залишається бачення цих митців як героїв-мучеників, де їхня особистість відходить на другий план через «світло етичного абсолюту» (І. Дзюба). Їхню творчість здебільшого інтерпретують через біографічні аспекти, спираючись на традиційні «тюремні» образи. Хоча їхні вірші, до певної міри, віддзеркалюють їхні особисті переживання, все ж ці твори є значно ширшим явищем. Як зазначив Ю. Шевельов, цим поетам вдалося піднятися «над життєвими обставинами, побутом і географічними межами» [49, с. 112].

Поезія ув'язнених дисидентів стала ніби порятунком, жагою до життя, бажанням жити. У таких умовах текст ніби

«творить автора» (В. Топоров), стає його «душетерапією». А от творець, як вважає К.-Г. Юнг, вже «не визначається з процесом творчості; він визнає, що підкорений усьому творові» [49]. Якщо ж брати до уваги життя у в'язницях, ізольованість від світу, а як наслідок – заглиблення у внутрішній світ і формування ірреального життя, у процесі творчості відбувалося «енергетичне перенавантаження» [16] (Н. Зборовська), тобто зниження психічної енергії у полі свідомого, а взамін на це «активізуються глибинні енергетичні потоки неусвідомленого». Тому психо-поетикальний зріз текстів дисидентів допомагає створити розуміння (уявлення) про «фігуру автора» [47] (І. Франко), його подвійне «Я» (М. Дессуар), «психічну особу» (І. Франко), яка має певний зв'язок з ліричним героєм.

Важливою складовою формування особистого світогляду щодо кожної людини виступає «душа, як носій етичної сутності та духовних аспектів умов «пригнобленого духом». Душа служить місцем збереження почуттів та волі у поезіях дисидентських письменників: «О, душе! Хто тебе оточив Злою обстановкою...». У своїх листах, літературно-критичних статтях та віршах дисиденти висловлювали прагнення до гуманізації світу, очищення та зміцнення душевного стану. «Витоками» душі дисиденти вважали «правду й добро», «красу й щедрість», «любов» (В. Стус). У великій мірі структура дисидентського тексту сформулювалася душевним концептом, що є одним з найбільш цінних кодів християнського вчення та зазвичай пов'язувалася з найвищими (Божественними) моральними цінностями

(Василь Стус:

...Та триватиме твоя висока черга
і душа блакитна виголублена»;

Ігор Калинець:

«Для прекрасного призначення душі
призначено страждати й любити...»),

Ігор Світличний у своєму творі

На вершині як в раю

Душа влаштувала

Свою обсерваторію

... В божественному піднебессі.

використовував цей концепт для розбудови образного світу поезій дисидентських митців і описав стабільну маленьку всесвітню систему митців у тезах щодо духовності і психологічного настрою героя лірики, його пошуків у сферах вироблення нових нестерпних меж та повноваженням свого внутрішнього середовища новими цілями і значеннями у контекстах «вертикально-пустельного простору» [37, с. 19].

М. Коцюбинська під час аналізу поезії В. Стуса зазначала, що кожне слово митця ніби є «біографією душі», адже присутні настроєві реалії, неочікувані реакції, емоційні, світоглядні мистецькі дозрівання, вибудовування власного Я, «кам'яніння» [22]. Подібне зауважував і Ю. Шевельов, вважаючи, що для В. Стуса теми й мотиви – це звернення до внутрішнього світу, до щоденнику душі, до листів до інших про власне й потаємне. Це й не дивно, бо душа є з'єднаною субстанцією, вона не є в'язнем тіла, а виконує лише позитивне, саме те, що її збагачує.

Головний герой дисидентської лірики у неприємному світі отримує «зерно вічності». Його «душа запрагла неба» (В. Стус) й «до вічності п'ялась» (І. Світличний). Задля цього він «здіймав житейські із душі окуви» (І. Калинець), але й для звільненої душі, як зауважує І. Світличний, поет-в'язень дає настанови:

Душа на волю виліта
Ні пут нових, ані неволі!
Та з свого боку я додаю:
Не зайве, щоб душа ніколи
Тюрми не забувала й там [37].

В'язні «рятували» себе творчістю, це було для них ніби ковтком свіжого повітря у казематно-невольничих умовах, своєрідною «душетерапією» (М. Кодак).

Спостерігаючи за тим, що відбувалося у в'язнів «всередині», аналізуючи свої душевні роздуми й переживаючи містичне осяяння (за В. Стусом, «народжене нове – в онові тіла і в онові духу» [21]), кожен з них, мабуть, сприйняв формулу: «Душа має трудитися» – хоча його власна душа старається не стільки через обов'язок, скільки через неминучість». «Їм добре відома – і прийнятна – «душа В. Стефаніка, розвинена, за розповідями новеліста, до «всестерплячості і всеболючості» [21, с. 30].

У дисидентській ліриці об'єктом метафоризації поняття є герой-інтроверт, митець, заглиблений у своє внутрішнє начало, для нього ізоляція від зовнішнього світу допомогла у творчому втіленні й розвитку. Така ситуація «міжбуття» пояснюється не тільки через концепт «душа», але й через чимало інших споріднених мікрообразів, які перегукуються з ірраціональним буттям дисидентського світу. Вивчення цих концептів, характеристика, опрацювання дозволяє дійти до одного з головних напрямів вивчення художньої спадщини митців.

Як зазначає Т. Гундорова, Василя Стуса й шістдесятників сприймали як «ідеальне втілення героїзму та нонконформізму» [12]. Але пізніше розпочалася «реанімація» богемного героя, західного гіпі, проте з українським патріотизмом. Через певну кількість років сталося розвінчання об'єд-

нання шістдесятників: через свою пасивність та безініціативність у сучасних умовах вони позбулися свого авторитету в очах молодого покоління. Дисиденти відрізнялися своєю сильною стороною – базуватися на стійких суворих моральних засадах, тобто мати в собі незламний чіткий внутрішній стрижень. Але дисидентам не вдалося вийти з меж вузького кола втаємничених, їм не вдалося залучити ще й інші кола суспільства. Як визначають дослідники, то «дисидентський рух був зрозумілий своїми мотивами, змістом, індивідуалістичним, слабо структурованим, відкритим та внаслідок цього – майже незламним. Він був феноменальною відповіддю на виклики тогочасного буття» [12].

Тож бачимо, що поет зумів уникнути типового розуміння завдань та ідей національної культури, а також зберіг достойний моральний авторитет. Його славнозвісна настанова стала не тільки доречною, а й пророчою. Вона й далі вказує українській літературі правильний шлях, не звертаючи уваги на розгубленість та тимчасовий стан нерозуміння, що робити далі й кризи нашого суспільства.

Висновки до розділу 1

Аналіз розвитку методичних підходів до вивчення лірики в контексті сучасної освітньої парадигми та розгляд творчості Василя Стуса як представника українського дисидентського руху 1960-1980-х років демонструють багатогранну роль ліричної поезії в шкільній програмі. В умовах реформування освітньої системи України, орієнтованої на інтеграцію до глобального простору, акцент зміщується на компетентнісний підхід у навчанні, який прагне формувати не лише знання, а й ціннісні орієнтири,

критичне мислення і емоційну чутливість. Ліричні твори, будучи інструментом розвитку естетичного та емоційного інтелекту, особливо важливі для виховання моральних і національних цінностей у молоді.

Творчість Василя Стуса, який не тільки виступав проти радянської репресивної системи, але й у своїх віршах розкривав глибинні переживання та боротьбу за національну ідентичність, слугує яскравим прикладом виховного потенціалу лірики. Його поезія, що сповнена філософських, патріотичних і етичних мотивів, виховує здатність до саморефлексії, емпатії та усвідомлення власної ідентичності. В. Стус постає як утілення нонконформізму та моральної стійкості, що робить його твори важливими для вивчення в шкільній програмі, оскільки вони сприяють формуванню критичного ставлення до навколишньої дійсності та виховують соціально активну особистість.

Таким чином, поєднання аналізу сучасних методичних підходів до вивчення лірики та вивчення творчості Василя Стуса як прикладу поетичного протесту дозволяє зробити висновок, що лірика в шкільній програмі є не лише засобом для вивчення літератури, але й інструментом для формування загальнолюдських і громадянських цінностей. Лірична поезія розкриває внутрішній світ особистості, допомагає учням розвивати вміння аналізувати соціальні та етичні проблеми, спонукає до роздумів над моральними аспектами людського буття. Водночас, компетентнісний підхід, інтегруючи гуманістичні та соціокультурні компоненти, забезпечує підготовку випускників, здатних до критичного мислення, етичного самоствердження та активної громадянської позиції, що є надзвичайно важливим у сучасному суспільстві.

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФСЬКО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ТВОРЧІСТЬ В. СТУСА ТА СПЕЦИФІКА ЇЇ ВИВЧЕННЯ У ШКОЛІ

2.1. Екзистенційні проблеми в поезіях Василя Стуса та їх проєкція на сучасність

Кожна нація завжди яскраво реагувала на політичні зміни, події, які відбувалися у її країні. У цьому людству допомагає самопізнання через зрозуміння місця й ролі особистості у суспільстві. Тому, вважається, що екзистенціалізм, «філософія серця» та персоналізм, які торкаються осмислення особливостей людини, залишилися головними теоретико-методологічними системами, що окреслюють українську філософську традицію. У ній відзначається й чимало українських представників: Г. Сковорода, П. Куліш, І. Франко, П. Юркевич та інші. Мотиви осмислення буття можна прослідкувати у творчості відомого українського митця – Василя Стуса, чия ім'я до деякого часу взагалі було маловідомим, або його заборонялося популяризувати. Тільки в 90-х роках ХХ століття у масовій пресі опублікували творчість поета, видали повну спадщину творів. Об'ємні праці Ю. Башкирової, Ю. Бедрика Г. Віват, М. Жулинського, Н. Кривки дозволили пізнати художні прийоми й своєрідності поезій В. Стуса, виокремити головні мотиви творчості. Утім, варто звернути увагу й на філософський екзистенціальний підтекст лірики В. Стуса.

Василь Стус яскравий представник спілки шістдесятників, яка розвивала проблему поглиблення філософського змісту творів, інтелектуального насичення думки, непорушності християнських морально-етичних принципів. Ми

знаємо, що цей період був досить недовгим, адже тогочасна система ні за що не могла дозволити розвиватися вільному духу, бо це було б реальною загрозою для її існування. Щоб хоч якось не зійти з розуму від умов, які тоді склалися у країні, щоб втриматися серед різноманітних утисків та пригноблень, можна було тільки за допомогою «втечі в себе» та зосередженістю на своїй екзистенції. Для багатьох на той час інтелігентів 60-70х років така собі «втеча» була єдиним рятувальним способом існування у тоталітарній державі, а тим паче за умов тюремного життя.

Поезія Василя Стуса – це яскравий приклад, як можна показати бачення світу у поєднанні з екзистенціальною філософською думкою, та є цінним матеріалом для діалогу з нею. Протест проти всього буденного, обмеженого, прагнення до свободи, яка мала б все одно колись здійснитися, боротьба з непорозуміннями, бажання жити наповнено й різнобарвно, протест проти уподібнення – це ті проблеми, які прагнув вирішити митець. Для творчості митця характерний високий рівень екзистенціальної філософії, що зумовлюється якнайменше двома чинниками: входом до складу митців-шістдесятників та умовами тривалого життя у в'язниці.

Варто зауважити, що під час опрацювання цієї підтеми, необхідно часто звертатися до поняття «дискурс». У цьому контексті, дискурс – це мовленнєвий акт, у процесі якого створюються певні принципи спілкування, які складають соціально-психологічний поштовх руху до узгодження думок та практичних дій. Тому за дискурс вважаймо систему висловлювань, які засновані на життєвих позиціях, наукових, щоденних, екзистенційних, моральних, ідеологічних парадигмах, суспільно-психологічних установах певних верств суспільства. У літературознавчій науці під цим поняттям розуміють письмову або ж усну даність думки.

Тому, можна зробити висновок, що художній текст – це дискурс, що автор пропонує читачеві. Об'єктом дискурсу є увесь перелік людських стосунків, котрі служать для митця матеріалом, на основі яких він здійснює спробу аналізу соціокультурної реальності. Тому це поняття є одним з ключових під час вивчення лірики Стуса.

Екзистенція (або ж екзистенційний) варто розуміти як бажання людини до різноманітного, тобто забарвленого буття, що стоїть на протилежному боці безликому, сірому існуванню, стремління людини до повної незалежності.

Екзистенція, тобто буття, існування є одним з основних понять у філософії, екзистенціалізму. Дослідження науковців про постать Василя Стуса, записи його друзів-сучасників допомагають нам зрозуміти, що митець був зацікавлений теоріями визначних філософів-екзистенціалістів, а особливо А. Камю, Ж. П. Сартра, М. Хайдеггера, К. Ясперса. Також В. Стус часто звертався до творчості митців, яких цікавили екзистенційні проблеми, а саме поезія Р. М. Рільке. Адже проблеми, які порушуються екзистенціалізмом, не є надуманими або ж вигаданими.

Мотиви порожнечі, трагічності, нерозуміння сенсу людських прагнень, породжені песимістичними настроями та розчаруванням. Усе, що раніше приносило радість, надихало тепер втратило будь-який сенс. Саме тоді з'являється чимось схоже на епідемію хворобливе відчуття, почуття беззмістовності життя, втрати якогось сенсу, безрезультативність усіх справ. Людське життя тоді перетворюється у просте «існування», а не «справжнє життя», просто бездумне перегортування кожного дня [10].

Такий перелік філософських та моральних мотивів стали особливою течією, яку назвали екзистенціалізмом. Головними поняттями цієї філософії є: абсурд земного буття, межова ситуація, нудьга, страх, бунт, тривога,

самотність, страждання, смерть. Непогодження особистості з суспільством, державою, яка нав'язує свої правила, упередження, непорозуміння становлять людину у межову ситуацію – людина стає перед загрозою смерті [3].

Екзистенціалісти бачать свободу людини в етичному плані, ніби «вибір» людиною свого «Я», власної плоті і у цій концепції вбачаємо протест проти конформізму та пристосованості [36].

Наголошуючи на етичні переконання, вчені-екзистенціалісти акцентували на тому, що людина відповідальна за все, що відбувається у її житті, та більше – у житті народу, його історії. Цю відповідальність переживав і Василь Стус. Євген Сверстюк писав про свого друга, що це людина рідкісної моральної обдарованості, голос сумління у світі розхитаних та розмитих понять чести, правди, порядности.

Деякі дослідники вважають, що моралізм у екзистенціалістів навіяний тим, що ХХ вік вважається часом революційних експериментів, воєн у світі, диктатур (простору абсурду) і він просто не залишив для порядної людини нічого іншого окрім ізоляції від усієї тотального контролю від влади, щоб хоч якось врятувати своє «Я» та зберегти віру у себе [11].

Усім відомо, що Василь Стус проживав свої роки в деспотичному, диктаторському режимі, коли українська єдність й державність просто була відсутньою, тому поет звернув увагу на проблему «буття людини в умовах деспотичної агресії», тобто в умовах обмеження свободи. Життя у такому світі призводить до трагічного відчуття нерозуміння життя, його абсурдності. Саме так моделює цей світ Василь Стус у вірші: «Отак живу: як мавпа серед мавп...» [40]. Усе, що переживає лірик є складним, йому треба багато вольових зусиль для подолання відчаю, для хоч якихось дій в таких ганебних умовах, умовах абсурдного простору, де необхідно битися

об тверді камінні мури, як їхній раб,
як раб, як нищий раб [42] .

Як пише В. Стус, то у такому житті «сказитись легше, аніж бути собою», адже факт, що проходить біологічне життя, не означає, що людина насправді живе. Безвихідь виникає тоді, коли розум, якому закрили очі й заборонили протестувати, все одно підказує людині, що вона лише «нікчемний шматок муки», страху, що усі зусилля подолати байдужість і безглуздя зовнішнього світу є марними.

Поезія «Потоки» осмислюється як історія людської душі, внутрішніх переживань, прагнень і поривань індивіда, можливостей розібратися у собі, зробити щось на кшталт підсумку того, що вдалося зробити, що треба робити далі, куди рухатись, який правильний обрати шлях.

Купа переживань породжені тим, що особистість розуміє змінність свого «Я», усвідомлює, що несе повну відповідальність за пошуки сенсу життя, за виконання свого життєвого вибору. А усі відчуття, переживання лірика відбиваються на долю рідної країни.

Дехто вважає, що екзистенціалізм у літературі варто розуміти як «певну конструкцію людської долі та сенсу людського життя» без врахування національної приналежності, що так насправді і є. Але ж духовні шукання екзистенціалізму в Україні поєднуються з особливостями національного буття, тому необхідно згодитися з думкою Ю. Бондаренка, що українські майстри слова мають властивість «бути в силовому полі національного». У кожного поета його «Я», шукаючи відповіді на свої запитання, які не дають йому спокою, питає у вищої сили, чому життя, яке «починалося ясно», пізніше перетворюється на муку, на трагедію, на

болі самозречення у хвилину,
коли я вже самим собою став? [40]

Докорінна зміна з внутрішніх переживаннях у проблеми, котрі висвітлюються дискурсивним шляхом, дозволяють поглянути на трагічне бачення поета не тільки життя певного індивідуума, а й загалом усієї нашої нації, адже віра в те, що можливо досягнути більшого, іншого, але для цього необхідно побороти й зруйнувати лицемірство реальної дійсності, стає для поета «тут» і «зараз» неможливою, нездійсненою.

Екзистенція в поезії відчувається як відчуження та самотність: Десятою дорогою обходить тебе життя. Полишений в обозі себе – колишнього, сиди і жди: десь, може, промайне,

мов тінь утекла,
ти – справжній.
Це лишилося одне.
Умерти.
Так.
Щоб більше не стогнати,
не мучитись, не проклинати долі,
не ображаючи життя [41].

Внутрішні переживання автора змушують його постати перед екзистенційним вибором, де заховано найголовніше питання українського народу ХХ століття: розбіжність між національним та інтернаціональним, патріотизмом та політикою більшовиків, індивідуальним та соціальним.

Потреба у здійсненні вибору говорить про «межову ситуацію», у якій перебуває людина перед обличчям смерті. Життя, яке намагався осмислити й зрозуміти поет, постає ніби постійною «межовою ситуацією», де автор змушений постійно трагічно самостверджуватися, захищати своє «Я», кидати виклики системі, яка несе за собою неправду й насильство над людиною, знаходитися у просторі потойбічному, підземному, де

...за смерть – життя
стає на цьому світі [41].

У своїй роботі «Буття та ніщо» Ж. П. Сартр зауважував на тому, що «ніщо» є таємницею екзистенції, яка поєднується з абстрактним існуванням людини. ...Пізнай, що чесність смерти – то жива чеснота. що вмер – і закінчилося. Двобій ти не програв. Ти вибув, бо не зміг миритися, коли краплена карта пішла до гри. Коли ножа у спину стромляє супротивник. Коли він на посміхи бере твоє лицарство і каже: ти ніщо [41]. Рефрен автора «великий гріх на серці я ношу» зобов'язує замислитися над сенсом цього гріха, а певні слова є підказкою: «Від народжень нам кожному душа болить за тим, що досі ніби спить, а нишком навчає; врочить, наказує:

і мста, і мста –
за довгу німоту розплата!

(І в кожному готує ката, так, ніби помста – це мета) [42].

Такі відчуття й переживання автора не через те, що його думки постійно песимістичні та зайняті роздумами біблійного Екклезіаста, котрий знав, що «усе марнота», вони близькі до екзистенціалізму християнського Габріеля Марселя, котрий вважав, що розбитому й розділеному навпіл світові виправдовується така ж і людина. Вона чітко розуміє ілюзію, несправжність життя, яке породжене відсутністю цінностей, можливостей та перспектив, втратою мети, шляху, сенсу свого існування [18].

На нашу думку, філософське значення творчої спадщини митця полягає у тому, що митець запропонував унікальну філософську концепцію просторово-часової картини буття. Вона полягає в екзистенціальному поясненні онтології світу, пов'язуючи між собою всі категорії простору й часу з духовним світом людини.

Світ та людське «Я» у ліриці В. Стуса можна окреслюються через дві незалежні, самостійні, не підвладні одна одній сутності. Якщо ж опиратися на світогляд митця, то він вважав, що світ може бути:

- 1) ворожим та гнітючим волюнтаристичним буттям;
- 2) далеким об'єктивним буттям, у якому людина повинна самовідчужуватися;
- 3) абсурдним, нерозумним, що не підпорядковується жодним раціональним законам;
- 4) милосердним, що може очищати, зцілювати, дарувати щастя й задоволення.

Ці вищенаведені варіанти реальності взаємопов'язані, вони проявляються один в одному. Порівнюючи багаторівневість побудови світу, митець доволі часто звертає увагу на образи доріг та їхнього перехрестя. Адже саме за допомогою них відбувається усвідомлений вибір людини життєвого шляху, боротьби із граничністю життєствердження. Визначення власного покликання на порозі екзистенціального вільного вибору є одним із стандартних станів ліричного об'єкта в поезіях Василя Стуса.

Однією з головних проблем у митця є проблема волі людини та вибору. Екзистенціальність свободи у ліриці поета закладається у тому, що проблема вибору породжує пережиття людиною межової, граничної ситуації, де проходить «зняття» відділення від суспільства. У таких ситуаціях навіть докілья стає носієм образом суб'єктивного характеру, наповнюючись ліричними відчуттями, переживаннями автора, а фабула твору стає динамічним, набуваючи характеру «внутрішнього руху».

Екзистенціалізм у творчості Василя Стуса виражається в осмисленні ним абсурдності подій, котрі прийнято вважати за буденність. Саме на це звертається увага у соціально-філософській дилемі побуту події.

У поезії В. Стуса ключові переживання головного героя виявляються через події, котрі дають загострені відчуття принципової протилежності об'єктивного та суб'єктивного світів:

На однакові квадрати
поділили білий світ.
Рівно право всім страждати
і один терпіти гніт [41].

Такий елемент як час у Василя Стуса набувається сакральною природою, а це дає змогу зробити припущення про релігійну підставу екзистенціальної філософії поета. У рамках часу екзистенціально-саморефлексує людина зможе перебороти останні межі своєї життєвої дороги, вийти з певних життєвих установок, меж у простір біблійного часу Творіння й Судного дня, що символізується за допомогою образу пересікання часових напрямів. Індивідуум стає в точці цього пересікання під час самоусвідомлення того, що він є унікальним та неповторним, є справжнім творцем власного життя, свого світу. На перший погляд може здатися, що В. Стусу все ж таки вдається перетнути цю лінію свідомості й рухатися далі, де на нього вже чекає Космос, що поєднує життя з вічністю, де зовсім поруч знаходяться Життя й Смерть. Із цього випливає, що категорія «вічності» отримує у Василя Стуса статус критерію істини, одного можливого виміру сутності життя й існування часу.

Безсмертя, яке знаходиться в опозиції до небуття, смерті, «німоти», асоціюється в митця з позитивним началом. Віковічність, що пов'язується з божественним благоволінням, жертівністю, з'єднаністю та прощенням, надає людині можливості вірити, що її бажання бути вищим над побутом, що так затягує кожного дня, абсурдністю соціуму не є даремними.

Витоки людської унікальності, індивідуальності поет знаходить у різноманітних образах, таких як мати, вогонь і небо. Образ матері як берегині домашнього вогнища, людського роду митець асоціює з вічністю, бо морально-етичні якості, які притаманні матері, не є під владою часу, політичним проблемам, соціальним бинтуванням, економічним змінам, культурним парадигмам.

Василю Стусу вдалося розкрити материнську особливість – за різних умов уміння залишатися собою, що б не підносило життя. Митець розуміє материнське самовіддане героїство – зберігати в собі внутрішній світ та подвоювати його в наступних поколіннях. Дорога матері назавжди поєднана з синівською, вони неподільні. Символ вогню в ліриці В. Стуса виступає алегорією вічності життя нації.

Дослідниця, М. Коцюбинська акцентує увагу на тому, що символ високого вогню для поета є образом мотиву соборності та жертвності України. Вогонь має катарсисну силу, котра має властивість очищати, набувати релігійного відтінку в результаті існування язичницького культу неба разом із силами сонця та блискавки в наших давніх предках (бог Хорс та бог Перун відповідно). Адже всім відомо, що без сонця життя на землі неможливе. Якщо вогонь згасає, перестає горіти, то це знаменує втрату своїх корінних основ духовних із нашими попередніми поколіннями, утрату національного духу.

Згадаймо обряд запалювання свічки. Він належить до одного з найпоширеніших християнських обрядів та стає в системі соціальної філософії В. Стуса символом порятунку, надії, високих духовних сподівань, праведного шляху, випромінюючи та наповнюючи світлом людську душу.

С. Саржевський вважав, що Василь Стус – це єдиний український митець, у якого свіча є найближчим об'єктом філософської рефлексії, а не лише художніми символічними

прийомами [35]. У В. Стуса свіча є символом правильного молебного шляху, самоочищення душі людини за допомогою вогню. Вона є втіленням непохитності, віри у те, що можна досягти будь-яку мету, що це реально. Свічка, яку запалили у стражданнях, муках, перебуває на варті внутрішньої єдності поета. Її маленький, але впевнений вогонь представляє собою єдину енергійну силу в собі. Цей образ є свідченням пошуку поета нових, досі незвіданих форм задля вираження самосвідомості. Серед філософської лірики В. Стуса можна знайти образ неба. Воно виступає етичним символом високих прагнень, дум, надій, сподівань особистості. Це образ надії, добра, чогось світлого й приємного, справедливості, правди, це джерело благословенної благодаті, тому все, що з ним пов'язане, уособлюється як божественна благодать.

Наприклад, якщо взяти веселку, то у ліриці В. Стуса вона знаменувала початок світлого майбуття, а зірка – це нова надія на щастя, добро, любов. Поету подобалося задивлятися на небо та ніби зливатися з ним, поєднуватися, бо за допомогою цього можна було, хоч у думках, перенестися на рідну землю, до свого народу.

Досить значна кількість поглядів у соціальній філософії В. Стуса є релігійними. Стосовно цього О. Рарицький стверджує, що: «Духовність Стуса тісно пов'язана з вірою в божественний початок» [36]. У. Пелех теж зазначає, що «у Стуса духовний світ міцно пов'язаний із релігійними та національними нервами свого життя. Митець не відчував себе без Бога й України» [36].

Релігійно-поетичні мотиви Стусівської філософії спрямовані на особистісні та загальнонаціональні аспекти. В. Неділько зазначає, що ідея Бога як представника людського достоїнства, добра, совісті й справедливості серед мотивів В. Стуса є провідною й пріоритетною. Серед

поезії митця не завжди можна побачити Бога як того, хто дарує добро, любов, прощення. Інколи він постає несправедливим, мстивим і злим, «постав, як лютий бич і можновладця» [29].

М. Коцюбинська зауважувала, що образ Бога в поета відрізняється від традиційного канонічного церковного його зображення та є, перш за все, естетичною категорією, що виражається красою й величчю духу, та з цією думкою не погоджується Л. Волянська, бо вона переконана, що для В. Стуса Бог є уособленням любові, милосердя, всепрощення. Якщо проаналізуємо думки інших дослідників, то Я. Мельник вважає стосовно цього питання так: «Стус чи ледве не вперше в українській культурі демонструє буддистське світовідчуття, таке не характерне для українсько-християнського сприйняття Бога як утішника, захисника, що перебуває ззовні (на небесах). Це не традиційний, християнський, щиросердечний бог-я, це дух, що «одміняє душу...» [27, с. 28].

Тобто можна припустити, що благодать Божа у В. Стуса була не деінде, а саме всередині, у його серці, у його душі, і як наслідок – це все перелилося в поезію. Адже жити в гармонії з собою, зі своєю душею – це для поета справжнє щастя, сенс земного буття. Варто зауважити, що те, що неможливо виконати в повсякденному житті, В. Стус робить у спогадах та снах. Таким чином автор знаходиться в пошуку самозаспокоєння, звіряється зі своїми думками, зрівноважує неможливість спілкування з родиною та своїми близькими. Покликання поета й екзистенціальна особистість В. Стуса у результаті визначили символічно-образний метод вираження ним своєї філософії.

Екзистенціалістська філософія В. Стуса, глибина його мислення яскраво виражені у принципових багатозначних образах, котрими насичена його лірика. Основними серед

них є символи чисельності: одиниця, двійка, трійка, четвірка, сто. До прикладу, одиниця уособлює людське єднання, екзистенціальну відчуженість індивіда в об'єктивному світі. Одинокість за баченням В. Стуса є не тільки внутрішнім душевним станом, а й підґрунтям, який само заповнюється багатьма людськими переживаннями, глибинами рефлексивного світосприйняття. Одинокість – це ніби Всесвіт, макрокосмос, яким і наповнюється поет.

Двійка несе в собі значення антиномічної сутності особистості, подвійність його природи, вимушену двоякість життєствердження у чужому для людини світі. Іноді двійка є символом онтологічних поглядів В. Стуса на світ загалом. Цей світ для поета є бінарною системою, що поєднує в собі діалектичні протилежності, або ж протилежності і протистояння земного.

Образ трійки у порівнянні з іншими числами, використовується найменше, пояснюючи погляди поета про троїчність, тріадну світобудову, які повністю співставляються з християнськими уявленнями про триєдність.

Найповнішим образом у ліриці В. Стуса є багатошаровий символ четвірки (за допомогою нього поет позначав дитинство, юність, зрілість і старість; ранок, день, вечір і ніч; весну, літо, зиму й осінь; чотири «сторони світу» тощо).

Дослідниця О. Росінська вважає, що четвірка у творах поета стає виразним символічним екзистенційним забарвленням). Це число у В. Стуса виражає людську постійність, непорушність, статичність, безвихідь у житті та є складовою образу квадрата, яким митець пояснює обмеженість, цілісність просторової структури світу, замкнутість простору.

Це важливо, адже у своїй поезії лірик виразно протиставляє образи «кола» і «квадрата» (незамкнутість, відкритість, воля) як діалектичні сутнісні протилежності. Чільне місце у філософському баченні митця посідає число

«сто», бо для нього воно є головним поділом внутрішнього й зовнішнього світу. Під цим символом автор розуміє щось одне, єдине, конкретне, уособлене у буттєвій системі світу. Саме так людина може відчувати свою неподільність, єдність, унікальність у навколишній реальності, уособлює бажання захистити себе, зберегти свою незалежність, самостійність. Життя у контексті «сто» визначається як подвійна втрата індивіда – себе та почуття реальності світу. Тлумачення поля «сто» розуміється ніби ситуація випробувань людини, екзистенціальний вибір, утілення долі. У підсумку число «сто» стає певним синкретичним символом граничності світу, за допомогою якого людина може визначати не тільки свій внутрішній світ, а й сприйняття просторово-часової структури зовнішнього світу.

Поет приймав для себе найкращим взірцем, потрібним для наслідування особистість Григорія Сковороди, його людську непохитність, незалежність поглядів, думок. В. Стус, як і Г. Сковорода, хотів дійти до внутрішньої свободи, він завжди крокував шляхом самопізнання й самовдосконалення.

Дослідник К. Дзюба вважає, що «початковий настрій» його безуспішного світосприйняття, можливо, був не стільки від світоглядних переконань (як робили митці екзистенціального штабу), а скільки від висот етичного ідеалу та від етичної непоступливості, але потім се ж таки підсилювався інтересом до екзистенціальної філософії, у якій мислитель знаходив щось близьке, споріднене з власним світопочуванням» [31].

Родзинка унікального світосприйняття В. Стуса полягає в тому, що поет і філософ жив у тоталітарному середовищі. Та тільки пізнання митцем жалюгідної дійсності вигострило його талант, сприяло народженню потрібної лірики, котра насичена витонченою самобутньою філософією.

Життя поета розривається серед щирих бажань своїм талантом служити вірно народові, Україні та найгостріших переживань, відчуттів безпорадності й самотності, неспокою та незадоволенням тим, що взагалі коїться в навколишньому чужому світі. Поряд із руйнівним сприйняттям навколишнього життя, серед якого немає місця творчому духу, індивідуальному обличчю, національному самоусвідомленні, чесному слову, людській гідності. Це породжує унікальність соціальної філософії українського поета – взаємовідношення нещасного світоглядного сприйняття навколишньої морально спотвореної соціальної дійсності та гуманістичну орієнтацію на індивіда, природу, соціум, націю в їх загальнолюдських вимірах.

Духовність поетичних збірок «Зимові дерева», «Веселий цвинтар», «Час творчості», «Палімпсест», перекладів Й.-В. Гете, Р. Рільке, Е. Кестнера, Р. Кіплінга, А. Рембо затверджують про постійні намагання розв'язати найважливіші соціальні проблеми життя й смерті, щастя й печалі, свободи й відповідальності, самореалізації людей. Думки про філософію В. Стуса створюють розуміння, що навіть перебуваючи в умовах складної внутрішньої боротьби, митець усе одно продовжує шукати шляхи подолання самотності, що тлумачиться як протистояння злу, котре йде від системи. Кожне його бажання на зламі людських можливостей. У філософському баченні В. Стус удається до поборення міжлюдської відчуженості, мертвості, односторонності у духовній трансценденції за межі диктаторського, матеріального світу.

Певним чином можна відчутти близькість до головних мотивів, що присутні у філософії Г. Сковороди: відчай, гріх, любов, самотність. Авжеж, що філософія Г. Сковороди оптимістичніша. Адже перед нами різні епохи, соціальні умови, у яких існували митці, тому й визначені різні шляхи

подолання питань екзистенціалізму. Та все одно можна стверджувати, що Стусова межова філософія разом із символічним відтінком переносить екзистенціалізм на новий етап світового ринку.

Тому, можна зробити висновок, що поетичні мотиви та ідеї Василя Стуса є глибоко пронизані екзистенціально-символічним змістом, що, мабуть, і зумовлюється екзистенціальним сприйняттям самого автора.

У декількох аспектах головний герой у В. Стуса з допомогою «самособоюнаповнення» показує духовний світ творця, тому можна стверджувати, що екзистенціальний світогляд окреслив філософсько-поетичну творчість поета. Це дає підстави для окреслення повноцінних метафізичних здатностей творів В. Стуса, самостійності його як оригінального філософа. За основу філософської концепції митця узято відмінність світу й людини, екзистенціальну сутність, яку він утілював у залежності від гармонійного залучення до основних значенневих осьових центрів у життєвому світі й самій особистості – Богові, природі, вічності, материнству, вогню, волі, небу, граничності події. У філософії суспільства Василь Стус обирає духовно-культурному відродженню нації, утворенню вільної самосвідомості національного духу [23].

Осмислення В. Стусом свого життя пов'язане з бажанням реалізувати свою життєву місію, за допомогою бажання залишитися собою, таким, як є насправді, не змінюючи свої намірів. Цикл «Костомаров у Саратові» починається чудовим епіграфом, що є певним ключем до розуміння головного мотиву віршів:

Але що ж робити
живій душі у цій державі смерті? В. Мисик» [27].

Поет висвітлює перебування Костомарова на засланні як існування в неправильному, абсурдному світі, де

ліричного героя постійно наслідуює страх нереалізованості у своєму житті, розуміння своєї нікчемності, безпорадності, що добре підтверджується за допомогою відчуттів самотності, туги, душевного болю, які перш за все є тими межовими ситуаціями, через які головному герою неодмінно треба пройти, щоб нарешті знайти сенс свого життя і прийняти його.

Світ навкруги в'язня набуває рис абсурду:

Живі – у домовині.
Мертві – ні,
хоча тюремним муром
всіх притисло... [40, с. 41].

Головний герой повністю занурений у цей інший світ, він відчуває, що втрачає сенс буття, йому більше немає за що триматися у цьому світі, він перебуває у стані несамовитої самотності, відчаю, покинутості. Адже такі складні не тільки фізично, а й перш за все моральні етапи, як арешт, вирок, заслання – це такий страдницький важкий шлях, що відбувається разом з відчуттям «розп'ятості» на хресті. Костомаров бачить, що в його душі поволі назріває протест проти принизливого підкорення, і потім, не зважаючи на складні випробування, безнадію, він відмовляється від життя за бездумною течією та віднаходить у внутрішньому світі сили для опору, повертає собі гідність та надію, знаходить хоч якісь сили для того, щоб йти проти системи, знаходить надію на можливості виходу з цього незрозумілого антисвіту.

Дорога до свого справжнього «Я» веде головного героя через дії внутрішнього самоусвідомлення, через чітке формування необхідної внутрішньої позиції. Стається трагічне-величне дійство «самособоюнаповнення» ліричного героя. Витривала сила переконання й надії повертає його до життя, наділяє можливістю позбутися трагізму буття:

Єси ти сам – з собою врівень,
один на сотні поколінь
високим гнівом богорівен.
Хай, може, не ріка, а рінь...
Ступай – майбутньому назустріч,
і хай хода твоя легка легкою буде.
І не треба жалких жалінь.
І – задарма.
Тюрма не доросте до неба:
ще землю їстиме тюрма [40, с. 41].

На перший погляд, останній, сьомий цикл віршу, ніби заново повертає Костомарова до простору безнадії, спустошення, а образи крижаної землі, ворона, снігу тільки підсилюють ці передчуття, як і круговерть, кружляння, тобто рух, що уособлює неможливість вирватися з конкретного життєвого кола: Галактик зірна круговерть спіраллю простинного болю значить одвічну людську долю, снігами виповнену вщерть

Але екзистенціалісти доводять, що «існування людини – це не колообіг. Людина має прориватися через пасивність однакових кіл, які постійно виникають, і саме від активності її залежить продовження руху до незнайомого»

Наявність умов для того що вирватися є, вони розуміються поетом як активна боротьба з перешкодами, вихід з буденності за допомогою творчої праці, що дійсно допомагає Костомарову впоратися з безнадією та відчаєм, і нарешті знайти рівновагу душі:

...папір, перо і філіжанка.
а свічка тріпотить світанком,
котрий наш правнук днем назве [42].

Безглуздий простір подоланий, знайдено точку опори через заглиблення в себе та творчу роботу на честь вільного життя майбутніх поколінь.

Проблема дійсного та недійсного існування дуже тісно пов'язана з проблемою свободи й вільного вибору. У поезії «Останній лист Довженка» автору вдалося змодельювати «межову ситуацію»: митець хоче повернутися додому, до рідного краю, але, звісно ж, влада не дозволяє цього зробити. Довженко переповнений відчуттям болю, відчаю, ніби його ув'язнили, але з іншого боку в ньому розриваються ідеї до втілення духовної свободи, самореалізації. Таке бажання – повернення додому є спробою знайти втрачену рівновагу духу. Його благання: «Пустіть мене до себе», «Пустіть мене в просмолене дитинство», «Пустіть мене у молодість мою», «Пустіть мене до мене», «Пустіть мене...» є ніби волінням істинної людини, яка ніяк не може прийняти той факт і допустити його, щоб до нього ставився як до предмета, аж ніяк йому не хочеться стати річчю, бо це несе за собою загрозу втрати індивідуальності й таланту [42].

Головний герой усвідомлює, що гніт перебування у світі, де людина може ось так легко втратити своє коріння, свою індивідуальність, внутрішню суть, призводить до такої ситуації, у якій він ризикує бути віднесеним до своєї зовнішньої оболонки. Цей образ митця, О. Довженка, допомагає читачеві побачити трагедію розумної, талановитої людини під час перебування в умовах тоталітарного простору, несправедливого, жорстокого й антигуманного.

Бути такими, як усі, не мати власної думки, не відрізнитися від інших – саме в цьому полягала мета диктаторської влади, яка постійно була в пошуках засобів, щоб змусити людину відмовитися від своєї свободи, від бажання проявлятися, бути собою. Адже радянська влада мріяла зробити з людей маріонеток, які будуть у всьому погоджуватися, яким можна буде нав'язати будь-які ідеї та засади. У тогочасному суспільстві чесність, єдність слова й діла в людини вважалися за державний злочин.

Тому ще одна поезія збірки «Не можу я без посмішки Івана» яскраво окреслює моральні переконання Василя Стуса, котрий, як ми вже зрозуміли з його попередніх творів, постає охоронцем чесності, достоїнства, гідності людини, виступає захисником прав, абсолютно нетерпимим до усіх форм приниження.

В. Стус переживає й докоряє сам собі за те, що він вже на волі, а його друг вже за ґратами. Це показує нам, що честь і дружба для автора понад усе:

Їй-бо не знаю, що я зле зробив.

Чого ж бо й досі твій поріг високий
ані відчув, ані переступив [42].

Знову ж таки постає перед читачами «межова», «порогова» ситуація, у якій особистість має здійснити вибір справжнього чи несправжнього буття. Втрата свободи у друга підтверджує правоту обраних позицій, є несправедливим актом з точки зору екзистенції людини, втім очікуваним й прогнозованим з боку системи радянщини, котра знищує національну самосвідомість, любов до рідного слова, до своєї землі.

Поет постає захисником і борцем за людське життя, виголошуючи свою непохитну позицію:

Коли тебе, коханий, покарають

– куди втечу від сорому й ганьби?

Тоді прости, прощай, проклятий краю,
вітчизно боягузів і убивць [42].

У випадку вибору між фізичним життям у тоталітарній державі та повноцінним національним життям, письменник обирає останнє, хоча й розуміє, що це шлях на Голгофу [39].

У таких важких, підневільних умовах існування нашого народу, національної літератури, такий засіб як сатира завжди була дієвим засобом боротьби з «темним» царством радянського абсурду. Поезія «Балухаті мистецтвознавці!»

розкриває перед читачами глибоку прірву, що перебувала між думками й відчуттями письменника й державним устроєм, котрий переслідував національно свідомих людей, натомість вважаючи їх ненадійними, неблагонадійними. Тоталітарний режим ніколи б не пробачив Василю Стусу сарказму: «Більше ніж Марксові / я вірю в ваші чоботи хромові» [42]. У спогадах Євген Сверстюк зазначить: «У судовому звинуваченні поета фігурують окремі вірші бойового і сатиричного характеру» [42].

Звичайно, що владі зовсім не подобався світогляд В. Стуса, його переконання, виступи проти політики. А в'язниця тільки підкреслить і загострить екзистенційні переживання поета. В ув'язненні єдиним порятунком митця стане поетична творчість, адже це засіб, який «допомогає» хоч якось відірватися від усього буденного й нікчемного.

Отже, філософсько-екзистенційна поезія В. Стуса є взірцевим прикладом не тільки української, а й світової лірики. Його талант, трагічна доля, постійна боротьба за національну свободу і єдність, відродження української духовності звичайно ж мотивують дізнатися про митця більше, а також детально вивчити його ліричний доробок.

2.2. Формування моральних якостей старшокласників під час вивчення лірики Василя Стуса

Актуальний стан шкільної освіти спрямований на гуманізацію та гуманітаризацію навчання. Головна її мета полягає в розвитку самостійності, творчості, креативності учня, його унікальної індивідуальності. Першочерговим завданням шкільної галузі є формування різнобічно розвиненої особистості, патріота, свідомого громадянина України, який має сформовані морально й національні

ідеали. Для того, щоб кожен школяр після завершення свого навчального закладу здобув не тільки якісну освіту, а й стійкі моральні канони, власне бачення світу велике значення мають уроки української літератури. Творчість письменників, їхнє насичене подіями життя, подвиги й вчинки заради національної культури – усе це постає перед учнями на сторінках підручника. Роботи письменників допомагають учням у процесі свідомого становлення як громадянина, під час пошуку відповідей на свої запитання.

За допомогою художньої літератури педагоги мають можливість показати учням традиції, звичаї, культуру українців, їхній національний колорит і побут, виховати у підростаючого покоління силу духу, патріотизм, національну гідність і честь, високі моральні якості.

Істотним завданням методики літератури є формування й виховання в учнів інтересу до художньої літератури, заохочення до пізнання рідного слова, прагнення до постійного духовного й літературного збагачення, завдяки чому здійснюється осмислення життя, духовний розвиток ще не сформованої особистості.

Вагомий вплив на індивіда, його емоції, переживання, відчуття має поезія. Перший раз дитина знайомиться з лірикою ще в ранньому віці. Уже з самого народження вона чує перші у своєму житті поетичні твори (колискові, забавляння, потішки тощо), навчається відчувати ритм поезії, риму. А шкільні програми з української літератури впроваджують вивчення лірики у молодших, середніх і в старших класах. Тематика навчального матеріалу чисельно наповнена ліричними текстами, а також додаються невеликі за обсягом науково-методичні рекомендації [24, с. 25].

У середній школі, 5-9 класах, учні навчаються за модельними навчальними програмами. У цьому періоді відбувається ознайомлення з поняттями «ліричний твір»,

«ліричний герой», «пейзажна лірика», ознайомлюються зі зразками пейзажної лірики за допомогою творчості Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати», П. Тичини «Гаї шумлять», пробують зрозуміти настрій ліричного героя, його мотиви, відчуття й переживання, ознайомлюються з літературними поняттями: епітет, метафора, порівняння, персоніфікація [48].

У 8 класі учні ознайомлюються з поняттями «філософська лірика», «громадянська лірика», «інтимна лірика», «пейзажна лірика». У 9 класі термін «ліричний герой» вивчається вже поглиблено. З кожним роком учні дізнаються про більшу кількість понять, а до цього повторюють їх у попередніх класах, закріплюють, а якщо ж матеріал повторюється надалі, то розглядається вже більш поглиблено, закріплюється за допомогою нових поетичних зразків, котрі представлені програмою [44].

Питання вивчення ліричних творів є надзвичайно актуальним у методиці навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах. Проблему вивчення лірики у старших класах розглядали такі вчені, як Н. Волошина, М. Кудряшов, О. Куцевол, А. Лісовський, О. Сафонова, О. Слоньовська, Б. Степанишин, Г. Токмань та інші. На практиці можна побачити, що вивчення поезії в 10-11 класах на уроках української літератури має на увазі дослідження особливостей лірики як літературного роду, аналіз ключових поезій. Програма літератури у старших класах містить у собі й теорію літератури, котра має бути засвоєна під час вивчення, учні мають вивчити й уміло оперувати літературознавчими поняттями.

Проаналізувавши Державний стандарт загальної середньої освіти, можна зробити висновок, що велика частина у шкільній літературній освіті відводиться саме вивченню ліричних творів.

Звернімося до програми з української мови та літератури для 10-класів (рівень стандарту) за редакцією Р. В. Мовчан (автори: Р. В. Мовчан, С. Молочко, Д. Дроздовський, Л. Коваленко, А. Фасоля, В. Цимбалюк). Для вивчення теми «Стоїчна українська поезія. Василь Стус» відведено 2 години, а в програмі профільного рівня на тему «Василь Стус» (автори – Г. Усатенко й А. Фасоля) – 6 годин. У цих програмах розміщено фахові й основні компетентності, котрими мають володіти учні, під час вивчення цієї теми [45].

Наприклад, у програмі рівня стандарт до теми «Стоїчна українська поезія. Василь Стус» визначено такі предметні компетентності: «Учень / учениця: знає основне з творчої біографії поета; розуміє суть екзистенціалізму в поезіях, характеризує межовий стан суб'єкта лірики, який протистоїть ідеологічно викривленій реальності; зіставляє мотиви, форми буттєвого самоствердження в поезіях; аналізує засоби художнього увиразнення, які визначають високу естетичну вартість; висловлює власну думку про важливість активної громадянської позиції в житті» [45].

Школярам пропонують на вибір вивчити одну з поезій автора. Наповнення цієї програми направляє вчителя на те, щоб зробити загальний огляд життя й творчої спадщини поета на уроках, звернути увагу на особливості його індивідуальності та світосприйнятті, розглянути такі проблеми як «відчуження від світу, замкнутості, проблема вибору, стан трагічної самотності й активної дії, формування себе» під час диктаторської радянської системи [60]. Творчість поета подається як взірець «стоїчної поезії» у світовій ліриці за допомогою двох творів: «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...», «Господи, гніву пречистого...» [45].

Теорія літератури подає школярам до цієї теми термін «екзистенційні ідеї в художньому творі». Проте чомусь

зовсім відсутнє поняття «стоїчна» поезія, яка у змісті навчального матеріалу подається. Можливо, це є помилкою авторського колективу програми. За профільною шкільною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів 10-11 класів подається вивчення життєвого шляху Василя Стуса як українського поета, прозаїка, перекладача, літературознавця, правозахисника, одного «з найініціативнішого представника українського культурного руху шістдесятників» [45, с. 25].

Творчість В. Стуса, «взірця «стоїчної» поезії у світовій ліриці», та екзистенційна (буттєва) проблема вибору в ній подається за допомогою багатьох творів: «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...», «Господи, гніву пречистого...», «Як добре те, що смерті не боюсь я..», «На колимським морозі», «Пам'яті Алли Горської». До того ж за профільною програмою заплановане оглядове вивчення твору Василя Стуса «Феномен доби (сходження на голгофу слави)». Теоретичні літературні поняття, що їх мають вивчити школярі, – це «стоїчна» поезія; екзистенціалізм (на поглибленому рівні). На нашу думку, це вкрай важливо під час вивчення поетичної спадщини Василя Стуса.

Для змістовного вивчення цього питання необхідно проаналізувати й підручники з української літератури для 11 класів, які відповідають вимогам Державного стандарту освіти та дійсним програмам з української літератури для 11 класу, у яких пропонується текстове ознайомлення з деякими творами поета, вивчення його життя.

Звернімося до підручнику для 11 класу «Українська література (рівень стандарту)», автори: А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко, В. М. Тищенко, Г. Л. Бійчук (2019) [46]. У цьому навчальному посібнику є розділ «Стоїчна українська поезія», а в підрозділі під назвою «Знайомство здалеку і зблизька» наявні певні сторінки з

життя Василя Стуса, потім додана інформація за темою «Художній світ поезії Василя Стуса», у якій проведено культурно-мистецький контекст, визначена суть понять «стоїцизм» та «екзистенціалізм», наявна стисла характеристика збірок автора «Круговерть», «Зимові дерева», «Палімпсести», «Веселий цвинтар», написані таємні відомості з творчої лабораторії лірика.

Наступна рубрика «Твори Василя Стуса – зразок «стоїчної» поезії у світовій ліриці» подає нам аналіз програмового твору поета «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...», а в рубриці «Господи, гніву пречистого...» наявний детально проаналізований однойменний вірш, додається ще теоретико-літературне поняття «медитація», бо наведений аналізований твір написаний у цьому жанрі.

Цей підручник розкриває мотиви аналізованих творів. Також є запитання й завдання для учнів на визначення мотивів творів митця, що вивчаються текстуально:

Які почуття викликав у вас вірш «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...»?

З'ясуйте ключовий мотив твору» або ж

Які настрої й думки переважають у вірші «Господи, гніву пречистого...»?

У яких рядках відчувається мотив приреченості, відчаю, самотності, трагічної долі?

Яким чином, на вашу думку, проявляються ознаки справжнього патріотизму? [46].

Наявна чимала кількість різноманітних творчих завдань до цієї теми, що є надзвичайно важливими, і вони здатні допомогти старшокласникам усвідомлено поставитися до читання, «формуванню своєї естетичної гілки самоосвіти, розвивати художній смак. Це допоможе розвитку креативності, нестандартного, творчого мислення, що дає можливість стати активною особистістю, яка готова до

бурхливого громадянського соціуму, що формується на засадах гідності, честі, поваги до іншого, демократизму тощо» [46]. Мова йде про такі завдання, як:

1. Створення й презентацій у класі буктрейлера чи мультимедійної презентації про літературну, правозахисну й громадську діяльність Василя Стуса.
2. Підготуйте слайд-шоу «Шістдесятництво» в мистецтві України ХХ століття» .

Важливе місце посідають міжмистецькі зв'язки, які тут наявні:

«Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте художньо-документальну стрічку «Пресвітлої дороги свічка чорна. Пам'яті Василя Стуса (реж. С. Чернілевський, 1992).

Подумайте, що таке духовна велич людини.

У чому проявляється незалежність Стуса-поета? [46]

Н. Волошина вважає, що застосування між мистецьких зв'язків «...вимагає від учнів активного естетичного реагування, спільної роботи для досягнення художніх цінностей, виправдовує ті зусилля, що витрачає словесник на його здійснення; виховуються не тільки освічені читачі, які у змозі сприймати художній текст, а й кваліфіковані глядачі, які вміють оцінити живописне насичене полотно, кінофільм, театральну виставу» [15] .

Звернімося до підручника з української літератури для одинадцятикласників О. Авраменка. У ньому записи про життя і творчість поета знаходимо у розділі «Стоїчна українська поезія». Знайомство з митцем починається із вправ описати зображення муралів із його світлинами, прочитати уривок із вірша митця «Як добре те, що смерті не боюсь я...» та поміркувати, чи здійснилося його передбачення. Потім у книзі наявні стислі записи про життя поета, але, на відміну від попереднього підручника, характеристика ліричних збірок подана дуже лаконічно. Згідно з

програмою рівня стандарту розглядається теоретико-літературне поняття «екзистенційні ідеї у художньому творі».

Наведені тексти творів і стислі до них критичні коментарі, зауваження з елементами аналізу. Важливим є те, що у цьому підручнику наявне визначення мотиву твору «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...» зі збірки «Палімпсести». У книзі зазначено, що провідний мотив цієї поезії – віра особистості в себе, у подолання усіх життєвих негараздів, перешкод.

Корисними й цікавими будуть для школярів завдання й запитання у підручнику після теоретичного матеріалу. Вони орієнтовані на перевірку засвоєного змісту прочитаного (у вигляді тестів), розвитку критичного мислення одинадцятикласників, наприклад:

Доведіть, що вірші Василя Стуса «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...» і «Господи, гніву пречистого...» є медитаціями.

Що символізує вогняний стовп у поезії «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...?»

Поміркуйте над тим, чи комфортно б жилося Стусу в сучасній Україні? Чи такою він бачив омріяну Батьківщину?» та ін.,

або ж задля культурологічного підходу:

«Опишіть картину В. Зарецького «Стус-орач». Прокоментуйте образи й символи» [1].



Звернімося до підручника О. Слоньовської, Н. Мафтин, Н. Вівчарик (рівень стандарту) докладніше. Тут у порівнянні з проаналізованими вище розкритий життєвий і творчий шлях митця, є уривок із його листа синові, слова Г. Белля про митця, що сприяє глибше зрозуміти особистість українського митця України. Також наведена характеристика поетичних збірок, розтлумачено їхні назви, художні особливості, але аналіз творів, які вивчаються за програмою рівня стандарт, є стислими, лаконічними. Замість цього детально можемо побачити тлумачення понять «екзистенціалізм», «стоїцизм», «межова ситуація», що мають відношення до поетичних творів Василя Стуса.

У книзі наведено творчі завдання до теми, у рубриці «Мистецькі діалоги» показано міжмистецькі зв'язки, проте запитань і завдань, які були б пов'язані з визначенням мотивів ліричних творів митця, не запропоновано.

Звернімося до підручника для 11 класу «Українська література (рівень стандарту)» за редакцією Л. Коваленко та Н. Бернадської. У ньому в розділі «Стоїчна українська поезія» під назвою «Поет незламної сили духу» подається моменти з життя В. Стуса із додаванням записів самого поета про своє життя. Тут можемо детальніше побачити аналіз збірки «Палімпсести», завдяки якій Г. Белль запропонував номінувати митця на здобуття Нобелівської премії. У книзі є характеристика образу України в «Палімпсестах», окреслено її стильові риси, додано думки щодо цього Ю. Шевельова.

Автори підручника змістовно й обґрунтовано поставилися до визначень з теорії літератури. Ознаки екзистенціалізму подано за допомогою форми схеми-опори, що допомагає учням краще це засвоїти. Детальнішим є літературно критична інформація до аналізу поезій, що визначені в програмі для текстуального вивчення: «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...» і «Господи, гніву пречистого...».

Укладачі підручника самостійно визначили головний мотив кожної поезії, до того ж виділили написане кольором, що допомагає акцентуванню уваги саме на цьому етапі під час аналізу ліричного твору. Важливими також є й завдання виписати у предметний зошит художні засоби з віршів та визначити їхнє значення для розкриття ідейного змісту поезій, а також вправи, що потребують глибших, змістовніших досліджень, як-от, порівняння життя Василя Стуса й Тараса Шевченка, знаходження й визначення спільних ознак їхньої творчості [20].

Звісно, що ґрунтовнішу інформацію про творчу спадщину й життя лірика можна знайти у підручниках профільного рівня. У підручнику О. Слоньовської, Н. Мафтин, Н. Вівчарик (профільного рівня) матеріали про митця подані ті ж, що й у підручнику рівня стандарту цих же укладачів. Проте наявне більше наочності, портретів поета, зображень, що пов'язані з його життям, картин художників, до яких автори пропонують завдання (описати одну із картин як ілюстрацію до поезії В. Стуса та проаналізувати кольорову гаму художників, її відповідність до настроїв поезії перших збірок митця).

У рубриці «Діалог із науковцем» є міркування В. Моренця «До питання модерності лірики Василя Стуса», його роздуми щодо провідної проблеми поезії митця («...духовного становлення людини як помислу Божого і Бога як сліду духовного прозріння людини») [38].

Підручник О. І. Борзенка, О. В. Лобусової «Українська література» (профільний рівень) для 11 класу (2019) пропонує учням розглянути домінантні ліричні збірки В. Стуса, розглядається аналіз поезій відповідно до навчальної програми профільного рівня. У рубриці «Виявляємо літературну компетентність» наведено запитання, що стосуються аналізу ліричних творів поета, а саме визначення мотивів у них, особливостей їх визначення, розкриття.

Додаємо приклади таких завдань із аналізованого підручника:

- Чому поезію «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе» вважають поетичною декларацією поета?
- Які мотиви виникають у творі?
- У яких образах ці мотиви розкриваються?
- Або такі запитання:
- Яке враження справили на вас ці поезії В. Стуса?
- Які почуття вони викликали?
- До яких роздумів спонукали?
- Яка з них вас найбільше зацікавила?

2. Який мотив об'єднує твори «Господи, гніву пречистого...», «Як добре те, що смерті не боюсь я», «Пам'яті Алли Горської» [6].

Також у підручнику профільного рівня наведені міжмистецькі зв'язки, а саме пропонуються такі завдання:

- Перегляньте відеофільм «Василь Стус. Феномен доби» (автор сценарію – О. Артеменко, режисер С. Ачинян).
- Що нового видізналися про поета?
- Які факти про життя Василя Стуса вас зацікавили?
- У фільмі є аудіозаписи віршів, які читає автор – Василь Стус.
- Яке враження справляє голос поета, його манера читання?
- Яким ви уявили поета? [6].

Погоджуємося із думкою Н. Гоголь, що «співдружність мистецтв на уроці літератури» не тільки допомагає активізувати навчально-освітній процес, а й допомагає виникненню інтересу в школярів до суміжних образотворчих мистецтв, прагнень до зрозуміння та досягнення засобів творення образів у різноманітних видах мистецтва, здійснення культурного розвитку підростаючої особистості» [9].

На нашу думку, цей підручник сформований успішно, автори врахували вікові та індивідуальні особливості учнів.

Аналіз поданих підручників (рівень стандарту і профільний) для одинадцятих класів закладів загальної середньої освіти показав, що їхні укладачі матеріал подають у доступній формі, зацікавлюють старшокласників особистістю митця та його творами, застосовують міжмистецькі зв'язки, прагнуть показати учням постать незламного поета-патріота. Утім можна додати більше характеристик збірок поета, а саме більше відомостей про їхню тематику, пояснення назв тощо. До того ж рекомендовано додавати міжпредметні зв'язки зі світовою літературою, з огляду на те, що у зарубіжних творах наявні екзистенційні мотиви, ідеї, наприклад, у творчості А. Камю, у романі «Чума», який наявний у переліку творів для додаткового читання в програмі із зарубіжної літератури для 11 класу.

Осмилення художньої манери Василя Стуса є дуже актуальним для зрозуміння специфіки його творчості. Різноманітні теоретичні поняття з літератури, як «екзистенційні ідеї» неможливо засвоїти без ознайомлення одинадцятикласників із таким напрямом у філософії й літературі як екзистенціалізм та його особливостями. У шкільній програмі достатньо уваги приділяється поезіям митця. Аналіз наведених підручників дав змогу побачити, що старшокласники мають можливість ознайомитися з особистістю, його непростю долею в диктаторському режимі, творчим стилем, досягнути значення творчої спадщини митця.

Наведена інформація у підручниках, теоретико-літературні поняття – усе це допомагає проаналізувати постать В. Стуса і його творчість. Проте педагог може залучати до уроку й додатковий матеріал для кращого осмилення специфіки творчості митця, аналізу збірок, їхнього

наповнення, пояснення назв буде дуже доречним у цьому аспекті. Також можна додати для додаткового опрацювання схеми-опори для вивчення складних термінів з літератури (екзистенціалізм, екзистенційні ідеї); можна також більше залучати міжпредметні зв'язки зі світовою літературою.

Адже для патріотичного виховання молоді велику роль відграють твори шістдесятників, бо в них на високому художньому рівні розкриті проблеми національно-культурного, національно-визвольного та етнопсихологічного характеру. Творчість шістдесятників відносно недавно почали включати до шкільних програм. Тому на сьогоднішній день не вистачає ґрунтовних підходів для вивчення художньої спадщини наведених митців.

Під час розгляду теми «Шістдесятництво» у старшокласників мають активно формуватися риси, спрямовані на національне відродження, а саме:

- 1) реалізація навчально-виховної діяльності, під час якої формується усвідомлення активної та пасивної настанов на національне відродження для українського менталітету;
- 2) створюються педагогічні ситуації, які спрямовані на засвоєння учнями національно-ціннісних, суспільно-політичних, духовно-моральних та морально-психологічних орієнтирів;
- 3) здійснюються умови для забезпечення й збагачення інтелектуальних, емоційних, творчих напрямів учнів старшої школи;
- 4) застосовуються різнорівневі методи й прийоми вивчення літератури, активізується навчально-пошукова діяльність учнів;
- 5) використовуються художні тексти, у яких національний характер змальовано багатогранно й у взаємозв'язку

із процесами українського націотворення та культурного розвитку; ураховується жанрово-стилістична природа творів.

Попри достатньо наведену кількість інформації у підручниках, додаткових джерелах, для більшості учнів все ж таки залишається важким аналіз поезій В. Стуса. Найбільше це спричинено через складну образну систему поезій автора. Інколи навіть не усі педагоги здатні виконати правильно ідейно-художній аналіз віршів поета. Тому на уроках української літератури пропонується якнайбільше уваги приділяти вивченню біографії автора, його діяльності як дисидента і правозахисника, щоб школярі могли встановити логічний зв'язок між життям поета та його творчістю, що його провокувало, надихало на написання подібних творів. Варто розповісти учням відомості про неординарне й трагічне життя поета.

Щоб докладніше простежити питання вивчення постаті Василя Стуса в школі, нами було проведено анкетування серед учителів української літератури (Додаток А) м. Шостки, у якому взяли участь 6 учителів-словесників.

Мета цього анкетування полягала в отриманні відповідей від учителів, які працюють за програмою рівня стандарту, щоб можна було з'ясувати особливості організації та проведення уроків, позакласних заходів у старшій школі, під час вивчення лірики Василя Стуса.

Майже всі учасники анкети вважають, що у програмах достатньо представлено матеріалу для вивчення життя і творчості поета, лише двоє учасників обрали відповідь «ні», тому в другому запитанні вказали, що додали більше 6 віршів (хоча б уривками) зі збірок «Таборовий зошит», «Час творчості», щоб допомогти учням краще зрозуміти постать В. Стуса, його мотиви, хід думок, переживання тощо.

У третьому питанні учасники не дійшли до однієї відповіді. Більшість із них зазначили, що детально пояснюють поняття «екзистенціалізм», «стоїчна поезія», також подають до цього додаткові приклади зі світової літератури. А от інші, а саме 20%, лише оглядово згадують про ці поняття, не акцентуючи на цьому уваги.

У четвертому запитанні «Чи вміють старшокласники самостійно зібрати інформацію про поета та розповісти її однокласникам на уроці?» усі вчителі дали позитивну відповідь. Також це свідчить про те, що учні вже ознайомлені з таким видом робіт, виконували це й раніше, тому для них це не становить нічого складного, а педагоги, отже, раніше використовували різноманітні форми і прийоми роботи, щоб навчити цьому школярів.

А також педагоги активно застосовують нетрадиційні методи роботи, такі як виразне читання, вікторина після прослуханого/прочитаного, конкурси тощо. У п'ятому запитанні «Які труднощі можуть виникати в учнів під час вивчення лірики Василя Стуса?» більшість обрали такі варіанти як визначення основних художніх засобів та їхньої ролі у віршованих творах В. Стуса, а інша частина педагогів написала, що учні не завжди усвідомлюють суть екзистенціалізму, визначення екзистенційних ідей у віршах митця.

У шостому питанні «Які додаткові наочні матеріали ви використовуєте у своїй роботі під час уроків про життя і творчість Василя Стуса?» відповіли, що під час дистанційного навчання використовують презентації, аудіо- та відеоматеріали.

У сьомому запитанні «Які методи та форми роботи ви застосовуєте під час вивчення життя і творчості Василя Стуса?» під час дистанційного навчання, вчителі зазначили такі форми роботи як бесіда, «Мозковий штурм», продовжи речення, дискусія, інтерактивні проєкти, проблемні запитання тощо.

У восьмому запитанні «Чи користуєтеся матеріалами про Василя Стуса в позакласній роботі?» усі педагоги обрали позитивну відповідь, тобто усі використовують інформацію про Василя Стуса в позакласній роботі.

У дев'ятому запитанні «Які форми позакласної роботи з постаттю В. Стуса, на вашу думку, варто впровадити в закладах загальної середньої освіти?» учителі зазначили такі форми як: інформаційні години, заочна подорож, інтерв'ю з поетом тощо.

За допомогою цих методів школярі поглиблюють знання про творчість митця, розвивають свою креативність, творче мислення.

У десятому запитанні педагоги дали такі настанови молодим учителям: заохочувати учнів за допомогою інтерактивних вправ, приділяти увагу теорії літератури під час вивчення літературної спадщини митця.

Отже, проаналізувавши відповіді вчителів української літератури, зрозуміли, що в сучасних умовах на уроках під час вивчення постаті В. Стуса вчителі намагаються впроваджувати інноваційні методи і прийоми навчання, використовують матеріали про життєвий шлях і творчість митця в позакласній роботі, адже це допомагає якісному оволодінню інформацією старшокласниками.

Тому, на нашу думку, варто сформулювати методичні рекомендації щодо вивчення творчості Василя Стуса в закладах загальної середньої освіти.

Урок літератури в 10-11 класах має бути спрямованим не тільки на отримання нової інформації, а й на пошуки творчих рішень, проявів тощо. Адже учні такого віку вже володіють навичками шкільного аналізу твору, тому педагогам варто акцентувати увагу на розвитку творчих здібностей школярів, а саме сприяти розвитку їхньої інтерпретаційної компетентності.

Достатньо різнорівневих завдань можуть виконати учні саме під час вивчення поезії В. Стуса. Адже лірика митця різноманітна, багатогранна, не завжди зрозуміла й посильна для старшокласників, тому найчастіше педагоги радять розпочинати саме з ознайомлення із творів раннього періоду. На таких уроках школярі ознайомлюються з пейзажною, інтимною та патріотичною поезією, щоб на наступних заняттях було легше опанувати філософські твори [20].

Домінантною з усіх інших видів лірики є громадянська лірика поета. Адже митець створив власну картину України, котра обурено засуджує своїх ворогів, які так і хочуть розідрати її на шматки. Поет подає нам зображення історичної правди за допомогою національної лексики. Більшість творів цього різновиду лірики належать до збірки «Палімпсести». Саме її укладали друзі В. Стуса з творів, які були написані в ув'язненні. Уже сама назва є символічною. Бо палімпсести – це пергаменти, з яких прибрали, стерли старий текст і написали новий, крізь який можна побачити старий.

Як стверджував І. Дзюба, «у патріотизмі Стуса не лише традиційні тони – бадьорі, закличні, грізні, войовничі, а й сумні, розпачливі, стражденні та стоїчні» [4]. І сам автор, і ліричний герой – це незламні борці, які до кінця життя здатні відстоювати свої переконання. Україна для поета була сенсом його життя.

До цієї тематики можна віднести такі твори, як: «За літописом Самовидця», «На Колімі запахло чебрецем», «О земле втрачена, явися...». І хоч не всі твори присутні у шкільній програмі, та все одно можна їх використовувати на уроках позакласного читання, або додатково пропонувати школярам. Це допоможе ще краще осягнути велич українського поета.

Під час аналізу можна пропонувати такі запитання учням: «За літописом Самовидця»:

- Які історичні події, на вашу думку, описані у вірші?
- Які почуття виникають у ліричного героя?
- Які образи, метафори чи символи використовує поет, щоб передати ставлення до української історії?
- Як у цьому творі В. Стус виражає своє ставлення до теми свободи та незалежності?
- Чому ця тема для нього важлива?

«На Колимі запахло чебрецем»:

- Як запах чебрецю на Колимі символізує зв'язок із батьківщиною?
- Чому цей образ здається поету таким важливим?
- Як поет використовує природу для передачі внутрішніх переживань?
- Які емоції, на вашу думку, він хоче передати цим образом?
- Як поет бачить своє місце у світі, будучи далеко від рідної землі?

«О земле втрачена, явися...»:

- Який сенс ви вкладаєте у слова «земле втрачена»?
- Що, на вашу думку, означає для В. Стуса «втрачена земля»?
- Чому, на вашу думку, поет звертається до України саме як до «втраченої» землі?
- Що це каже про його стан душі?
- Як ви вважаєте, які символи та художні прийоми використовує В. Стус, щоб висловити свою тугу за Батьківщиною? Який ефект це створює?

Як би не було важко, та Стус завжди був Людиною з великої літери, тому він і залишається протягом стількох років у серцях багатьох поколінь як борець за правду й незалежність рідної землі. Саме до такого твердження варто було б підвести учнів під час вивчення постаті В. Стуса.

Більш складні твори не входять до чинних шкільних програм. О. Слоновьовська вважає, що «привчившись «ковтати» поезію нерозжовано, старшокласники не можуть у майбутньому опрацьовувати складні поетичні тексти» [7]. Саме тому педагоги мають це враховувати, формуючи учнів як свідомих патріотів українського народу.

Отже, вважаємо, що творчість Василя Стуса є важливим чинником формування патріотичних почуттів молоді.

Висновки до розділу 2

Аналіз поезії В. Стуса дозволив виявити, що більшість його творів пронизані глибоким філософським змістом, в якому відображено внутрішній стан ліричного героя, близького до самого автора. Лірика митця характеризується впливом філософських течій, таких як екзистенціалізм, йому притаманні стоїцизм та релігійний песимізм. У творах, що стали об'єктом нашого аналізу, домінують мотиви непохитної віри людини в себе, її здатності долати життєві труднощі, а також образ смерті як найвищої форми буття. Часто зустрічаються й теми духовного розвитку, відповідальності за власний вибір, а також внутрішніх протиріч і пошуку сенсу життя.

Літературознавці характеризують поезію В. Стуса як стоїчну, оскільки у багатьох його філософських творах виражено трагічний стоїцизм автора. Природно, присутні й екзистенційні мотиви абсурдності існування, самотності, страждання та тривоги.

Громадянська та патріотична тематика в ліриці В. Стуса є особливо виразною в збірці «Палімпсести» у багатьох творах цієї збірки центральним образом постає Україна, і це також надає їм патріотичного змісту. Мотиви любові до Батьківщини, вірності їй, стійкості в умовах життєвих

випробувань, а також обов'язку перед суспільством зображені через образи страждальця-міцного патріота, що живе в умовах неволі. Окрім цього, у деяких творах В. Стуса розвиваються історіософські мотиви, що відображають глибоке осмислення історії та її впливу на людську долю.

Що стосується інтимної лірики, то вона охоплює твори, присвячені темам кохання, родини, дружби. Через ці твори автор актуалізує мотиви любові до близьких, ностальгії за ними, розпачу самотнього в'язня, позбавленого волі та рідного дому. Він також оспівує жіноче чекання, вірність, взаємну любов та гіркоту втрат через смерть дорогих людей.

Провідні мотиви поезії В. Стуса отримують своє глибоке розкриття завдяки багатому арсеналу художніх засобів, а також через образ ліричного героя, який виступає виразником душевних терзань автора.

На основі зазначеного вважаємо, що для формування патріотичних почуттів учнів твори дисидентів, і, зокрема, Василя Стуса, відіграють важливу роль, бо в них на високому художньому рівні розкриті проблеми національно-культурного, національно-визвольного та етнопсихологічного характеру.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ЛІРИЧНИХ ТЕКСТІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Особливості вивчення ліричних творів на уроках української літератури в старших класах закладів загальної середньої освіти

У попередніх розділах вказано, що у шкільній програмі вивченню лірики відведено достатньо місця у середніх та в старших класах. Такі твори дозволяють нам заглибитися внутрішній світ людини, у них можна дізнатися про найінтимніші та найглибші відчуття людини, переживання, перипетії життя.

Єдність змісту і форми – головна засада цілісності твору, один із принципів аналізу художнього твору. Поетичний твір невеликий за обсягом, його легко сприймати як єдине ціле. Під час аналізу такого твору варто звернути увагу не лише на авторську позицію, а й на висловлювання власної думки читача [17].

Розуміння, усвідомлення та аналіз поетичних творів залежить від психологічних особливостей старшокласиків, вік яких дослідники окреслюють періодом 15-18 років. У цей час формується самосвідомість, самооцінка, що заснована на аналізі своєї ж діяльності. Учні замислюються над сенсом свого життя, цікавляться моральними якостями, проте може проявлятися поодиноким самолюбством.

Сучасні дослідники називають їх «поколінням Z», цифровими людьми через надмірне перебування у мережі Інтернет та постійному перебуванню у віртуальному середовищі. Тому для зацікавлення літературою вчитель-

словесник має враховувати їхні психологічні особливості: «прагнення старшокласників зіставляти себе з ліричним героєм, входити в роль ліричного суб'єкта, проявляти аналітичні здібності, емоції, почуття, навіяні художнім текстом» [8].

Проблему вивчення ліричних творів на уроках української літератури вивчали чимало вчених, а саме Ф. Бугайко, Т. Бугайко, Н. Волошина, К. Сторчак, В. Неділько, Б. Степанишин, Г. Токмань, Є. Пасічник та інші.

Звернімо увагу, що саме Є. Пасічник перший, хто аргументував шкільний аналіз художнього твору, його відмінність від літературознавчого. На його думку, автора підручника «Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах», «аналіз ліричного вірша – це означає навчити дітей занурюватися у його поетичні образи, вміти спостерігати, як зображується одна за однією картини, або ж як переливаються, змінюються почуття, настрої, переживання ліричного героя, чому вони виникли та як це все безпосередньо виражено в контексті твору. Важливо звертати увагу на те, що бажає донести поет, який характер у мовленні вірша, та як вона виражає авторську ідею» [33].

Звернімо увагу на поясненні методистами проблеми вивчення ліричних творів у 10-11 класах. Є. Пасічник вважає, що працювати над ліричними творами для старшокласників має перейти у певну систему, бо різноманітні уроки не направлені на формування відповідних навичок. Необхідно зацентуватися на порадах методиста, щодо аналізу поетичного твору на уроці: «Аналіз вірша не треба переводити у звичайний переказ його змісту, просто робити переклад мови поезії на мову прози, адже у результаті цього руйнуються образи, втрачається образність, емоційність» [33].

Методист наголошує на тому, що під час опрацювання поезії на уроках можна проговорювати й інші питання виховного змісту. Наприклад, вивчаючи ліричний твір з певної тематики, варто перед уроком дати учням завдання пошукати висловлення відомих людей про автора чи саму тему уроку; запропонувати підготувати власний матеріал на потрібну тематику; або ж пошукати вірші із схожими мотивами, а за можливості ще й продемонструвати їх напам'ять [8]. Такий хід уроку гарантує його емоційність, виховне спрямування та активізує більшість учнів з класу. К. Сторчак у книзі «Основи методики літератури» (1965) для аналізу поетичних творів виокремлює цілий розділ – «Вивчення лірики». Вчений вважає, що аналіз поетичного твору необхідно побудувати таким чином, щоб ні за що не зруйнувати художніх, витончених думок учня, його емоційних переживань та вражень від прочитаного» [8].

Розгляду лірики та особливостям її вивчення присвятив свої праці методист і педагог-практик А. Лісовський, автор монографії «Етюди з методики викладання літератури» (2013). Він вважає, що поезія має можливість виховувати й перевиховувати, вона відіграє надто важливу роль у формуванні літературної компетенції старшокласників. Різноманітні моменти з життя ліричних героїв можуть ставати життєвими прикладами для учнів, заохочувати хлопців й дівчат не лише поважати моральні пориви героїв, а щемливо ставитися до краси інтимних стосунків у загальному контексті» [8].

В. Неділько вважає, що особливістю лірики є сугестивність, тобто навіювання на читачів якогось настрою за допомогою організованої роботи: першому читанню твору, початковій бесіді, технічним засобам, ілюстрація тощо. В. Неділько акцентує на тому, що варто приділяти увагу вправному, професійному читанню ліричного твору або ж

читання його напам'ять педагогом, бо «невдало чи просто не майстерно прочитана лірика – це лірика загублена. Учні не зможуть сприйняти її душею, серцем...» [29]. Дослідник звертає увагу на два методи, які найкраще підходять під час аналізу поетичного твору – бесіда й самостійна робота. За допомогою бесіди здійснюється аналіз твору, а самостійну роботу варто впроваджувати на підсумкових етапах, коли школярі вже мають загальне враження про вірш, можуть охарактеризувати його власними думками.

Зазвичай, задля опрацювання поетичного твору виділяється один-два уроки. А. Лісовський та С. Пультер пропонують наступну схему для його вивчення: вступне слово педагога, виразне читання поезії вчителем або прослуховування аудіозапису – прочитання вірша відомими майстрами художнього слова, потім бесіда за змістом, що поступово переходить в аналіз, загальні висновки й повторне читання тексту учнями.

Тому можемо зробити висновок, що у працях українських методистів представлено перевірений багатьма роками шкільної практики методичний матеріал із метою формування в учнів 10-11 класів уміння аналізувати ліричні твори. Дослідники пропонують різноманітні методи і прийоми аналізу поезії у старших класах, що допомагає правильно осягнути й зрозуміти ідейно-художні особливості поезій, які наявні у чинній програмі з української літератури.

Отож, на сьогодні методична наука базується на цих ідеях відомих вчених і продовжує вдосконалювати їхні положення. Тому вважаємо за необхідне, виходячи з роботи методистів, аналізу шкільних програм і підручників, запропонувати власні методичні рекомендації щодо вивчення ліричних творів у старшій школі на прикладі творчості Василя Стуса.

3.2. Методичні рекомендації щодо вивчення лірики В. Стуса на уроках української літератури в 11 класі

Творча спадщина Василя Стуса не може залишити нікого осторонь, тому й має багатогранну перспективу використання в навчально-освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Педагоги бажають зрозуміти проблему форм, методів, прийомів і видів навчальної діяльності, що знадобляться під час вивчення постаті митця. Наявна шкільна програма з української літератури пропонує вивчення творчості Василя Стуса в 11 класі в розділі «Стоїчна українська поезія», бо саме до такого різновиду належить його лірика.

Опрацьовуючи шкільну програму, можемо побачити, що пропонується орієнтовно дві години на вивчення теми, але, вважаю, що для повного осягнення цієї постаті та його багатогранної творчості, цього може виявитися замало. Орієнтуючись на рекомендації навчальної програми для 11 класу, методична система опрацювання поезії Василя Стуса може бути спланована за такою схемою: перший урок: «Василь Стус – митець, патріот, борець.» Другий урок: «Поезія Василя Стуса зразок яскравого прикладу «стоїчної» лірики у світовій поезії («Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...», «Господи, гніву пречистого...»). Відображення активної позиції ліричного героя, який стикається з екзистенційною проблемою вибору. Екзистенційна (буттєва) проблема вибору, віра в себе, надія на здолаття всіх перешкод.

Під час першого уроку школярів необхідно ознайомити з життєвим шляхом Василя Стуса. Але зробити це так, щоб вони добре зрозуміли його важку долю, а також особистісні риси: силу волі та непохитність при відстоюванні життєвих принципів.

Другий урок слід присвятити вивченню теоретико-літературного поняття «екзистенційні ідеї в художньому творі» та аналізу творів, передбачених програмою для текстуального дослідження. Для цього обрано традиційну структуру уроків – урок засвоєння нових знань та розвитку на їх основі вмінь і навичок.

Зважаючи на етапи вивчення літературних творів, відповідно до їх родово-жанрової специфіки, для ліричних творів дотримано таких етапів: підготовка до сприйняття твору, його читання, аналіз і підсумки. Оскільки лірика В. Стуса є глибоко філософською та складною для аналізу, а також тісно пов'язана з його особистою долею і життєвим досвідом, доцільно перший урок присвятити вивченню біографії митця та загальному огляду його творчості. аким чином, етап підготовки до сприйняття ліричного твору займе один урок, що є абсолютно виправданим для старших класів [2].

На першому уроці з вивчення життя і творчості В. Стуса вчитель має зацікавити учнів новою темою та особистістю митця, адже це значною мірою визначатиме ефективність сприймання творів та їх подальший аналіз. Конспект уроку «Василь Стус – митець, патріот, борець» для 11 класу побудований як етапний розгляд постаті поета в історичному та творчому контекстах, підсилений аналізом його творчості й обговоренням ідей патріотизму та особистої відповідальності. На початку уроку вчитель вітається з учнями, перевіряє настрої та емоційну готовність, уточнює наявність і розуміння виконаних домашніх завдань. Учні діляться враженнями та труднощами щодо попередньої роботи.

Учитель читає епіграф із роздумів В. Стуса, який закликає до відданості власним ідеалам. Учитель акцентує, що урок буде непростим, але важливим для розуміння справжнього значення поетичного слова В. Стуса в національному контексті.

Далі педагог звертається до історичних реалій ХХ століття, підкреслюючи роль В. Стуса як митця, що через власну позицію опинився серед вигнанців. Це вводить учнів у контекст, в якому творив поет. Варто запитати учнів про їхні знання шістдесятництва, про творчість українських поетів-шістдесятників і їхню боротьбу з радянською системою, що підготовлює їх до сприйняття біографії та творчості митця. На етапі вивчення нового матеріалу, учні розглядають портрет В. Стуса, обговорюють враження, характер і виразність погляду поета, через який проявляється його незламний дух. Потім школярі, розділені на групи, діляться власними дослідженнями. Кожна група презентує окремий аспект життєвого шляху поета:

Група «Життєпис»: описує дитинство та формування особистості Стуса, знайомство з літературою «Розстріляного відродження» та «Дисидентства» та його освітній шлях. Учні звертають увагу на перші арешти, ув'язнення та заслання.

Група «Творчість»: учні розповідають про становлення Стуса як поета, аналізують основні поетичні збірки («Зимові дерева», «Палімпсести») та їхні ідейні мотиви. Розглядаються тексти, створені під впливом важких життєвих випробувань, підкреслюється жертівність і духовна відданість поета своєму народу.

Після інформації про митця доцільно застосувати інтерактивний метод «Гронування», який сприяє розвитку критичного мислення у старшокласників і одночасно може сприйматися як цікава ігрова активність. Потім за допомогою бесіди вивчаються філософські та громадянські мотиви у творчості В. Стуса: особисті переживання, біль за долю України, осмислення ролі людини в боротьбі за свободу.

Загалом можна запропонувати різноманітні технології розвитку критичного мислення:



Знаємо-хочемо дізнатися – дізналися	Спрямоване читання	Читання тексту з позначками та коментуванням	Читання з передбаченням
Порушена Послідовність	Діаграма Венна	Читання в парі – узагальнення в парі	Сенкан Фанфік
Коло емоцій Коло кольорів	Лінія цінностей, кути	Вільне письмо, есе	Різнокольорові капельюшки
Карусель Круговий огляд	Перемішайтеся - замріть - обговоріть	Асоціативний куц (гронування)	Кубування

Для подальшого залучення учнів до вивчення постаті митця можна запропонувати вправи: перегляд трейлера фільму «Заборонений» («Заборонений» (робочі назви – «Птах душі» та «Стус») – український художній повнометражний фільм, який на широкому тлі боротьби українських дисидентів кінця 1960-х – початку 1980-х років розповідає про життя і загадкову смерть поета-шістдесятника, правозахисника, Героя України – Василя Стуса. Режисером фільму виступив Роман Бровко, авторами сценарію Сергій Дзюба та Артемій Кірсанов. Вони стали

також авторами однойменного біографічного кінороману.

У процесі роботи фільм двічі змінював назву з оригінальної – «Птах душі» на «Стус», та врешті-решт, «Заборонений». Також у серпні 2018 року розгорівся скандал, стосовно епізоду на судовому процесі над Василем Стусом, коли зі сценарію були видалені усі згадки, зокрема, про тодішнього державного адвоката Віктора Медведчука.

Фільм вийшов в український кінопрокат 5 вересня 2019 року, до дня пам'яті поета) із завданням визначити, які вагомі епізоди з життя митця присутні в цьому трейлері. Такі активності стимулюватимуть ще більше зацікавлення його творчістю.

Алгоритм обговорення фільму. 6 рівнів мислення за Бенджаміном Блумом.

ТАКСОНОМІЯ НАВЧАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ Б. БЛУМА

Запитання – один з механізмів формування навичок критичного мислення.

- Що саме здалося важливим у фільмі?
- Що привернуло увагу, що найбільше запам'яталося?

Опишіть.

- Що об'єднує героїв?
- Що викликало найбільше емоцій?

Уроки фільму:

- Про що фільм змушує замислитися?
- З якою метою він був створений авторами?
- У чому основне авторське послання?

Складання запитань до автора, режисера.



Завершення прослуханого матеріалу може бути доповнене шкільним підручником, зокрема підручником О. Авраменка. Доцільно застосувати метод «читання з маркуванням», де учні прочитають матеріал підручника на сторінках 234–235 і запишуть в таблицю відомості про періоди творчості В. Стуса, які не були висвітлені в попередніх повідомленнях. Це завдання дозволить також розкрити значення термінів «стоїцизм» та «стоїчний», що безпосередньо пов'язані з особистістю митця і його творчими мотивами. Пояснення цих термінів надано у виносках підручника, на що вчитель обов'язково зверне увагу. Учні разом з учителем аналізують вибрані поезії Стуса, намагаючись відчувати глибину його думок, патріотичний пафос і трагічну наповненість його лірики.

Звісно, важливо актуалізувати опорні знання учнів, використовуючи метод бесіди, під час якої можна обговорити основні моменти з життя та творчості митця. Наприклад, запитання для бесіди можуть бути такими:

- Коли і де народився В. Стус?
- Де здобував освіту?
- Яким був його життєвий шлях?
- Як ви розумієте поняття «стоїцизм»?
- Які стоїчні риси характеру були притаманні В. Стусу?
- Чому його творчість була заборонена в радянські часи?

На цьому етапі уроку можна також застосувати вправу «Мозковий штурм», запропонувавши учням прочитати уривки з поезії В. Стуса «Як добре те, що смерті не боюсь я» та обговорити, чи справдилося передбачення митця. Завдяки цьому учні зможуть глибше осмислити творчість В. Стуса, відзначити, як його передбачення та погляди на життя знайшли відображення у його творах.

Бажано під час роботи над текстом і на етапі узагальнення та повторення застосовувати різні онлайн-інструменти (Adobe Illustrator, Visual.ly, Creately, Gliffy, Tableau Public, Many Eyes, Gapminder, Padlet, Mentimetr).

Учні можуть міркувати, писати фанфіки, створювати креалізовані тексти (візуальний конспект, постер, скрапбукінг).

Наприкінці уроку, на основі отриманих знань про життєвий шлях поета, учні зможуть обговорити, як із отриманням Україною незалежності творчість В. Стуса повернулася до свого народу і живе серед українців через його поезії та публіцистику.

Оскільки вивчення творчості письменника виходить за межі лише уроків, доцільно залучати матеріали з життєпису та творчості В. Стуса до позакласної роботи. Це можуть бути різноманітні виховні заходи, такі як вечір пам'яті В. Стуса

або літературний вечір на тему «Народе мій, до тебе я ще верну», усний журнал, учнівська конференція чи круглий стіл, присвячений творчості митця. Такі заходи сприятимуть поглибленому засвоєнню учнями знань про особистість і творчість письменника, його внесок у літературний процес, а також актуальність проблем, порушених у його творах.

Висновки до розділу 3

Під час аналізу чинних навчальних програм з української літератури було встановлено, що поезії В. Стуса приділяють значну увагу. Аналіз підручників для 11 класу підтвердив, що старшокласники мають можливість ознайомитися з постаттю письменника, його долею в умовах тоталітарного режиму, а також із його ідіостилем. Матеріали, що містяться в підручниках, зокрема критичні статті та теоретико-літературні поняття, сприяють глибокому аналізу творчості митця, визначенню ключових мотивів та розкриттю багатогранності його художньої особистості.

Результати анкетування серед учителів української літератури свідчать про активне використання інноваційних методів та прийомів навчання, які допомагають учням засвоїти матеріал про життя і творчість В. Стуса. Це також має позитивний вплив на засвоєння учнями інформації, що вивчається в контексті позакласної роботи.

Сприймання і розуміння ліричних творів учнями залежить від кількох факторів: особливостей поетичної манери автора, ідейного змісту творів, життєвого досвіду та вікових особливостей учнів. У старшому шкільному віці відбувається формування самосвідомості, самооцінки, а також глибоких роздумів над сенсом життя та моральними цінностями. Однією з характеристик старшокласників є здатність

порівнювати себе з ліричним героєм, проявляти аналітичні здібності та емоційно реагувати на художній текст.

Дослідженню методики вивчення ліричних творів на уроках української літератури приділяли увагу численні методисти, зокрема Т. Бугайко, Ф. Бугайко, Н. Волошина, В. Неділько, К. Сторчак, Б. Степанишин, Є. Пасічник та інші. Вони акцентували увагу на поетапному вивченні лірики, розгляді віршів у контексті єдності змісту та форми, а також на різноманітних методах і прийомах аналізу ліричних творів, що забезпечують точне розуміння їх ідейно-художніх особливостей. Крок за кроком від аналізу конкретних картин, змальованих у поезії, до осмислення основного пафосу творчості поета – ось такий шлях вивчення лірики в старших класах.

Отже, аналіз науково-методичної літератури та анкет учителів, а також особливостей вивчення ліричних творів на уроках української літератури в старших класах спонукав нас до розробки методичних рекомендацій щодо вивчення життя та творчості В. Стуса. У цих рекомендаціях детально описано поетапний аналіз ліричних творів митця, ефективні методи і прийоми навчальної діяльності, які, на нашу думку, сприятимуть кращому засвоєнню теми старшокласниками та розвитку важливих предметних та ключових компетентностей.

ВИСНОВКИ

Метою нашого посібника був аналіз мотивів дисидентського дискурсу на матеріалі лірики Василя Стуса, а також вивчення методів інтеграції цієї тематики в освітній процес старшої школи. Зроблено акцент на поєднанні літературознавчих аспектів і методичних підходів до вивчення творчості поета.

На першому етапі нашого дослідження проведено глибокий аналіз понять «лірика», «ліричний твір» як ключових у дослідженні творчості В. Стуса. Лірика визначена як рід літератури, що відображає суб'єктивний світ ліричного героя через переживання, думки та емоції. Ліричні твори вирізняються лаконічністю, монологічною формою викладу, художньою виразністю мови та відсутністю розгорнутого сюжету.

Другий етап присвячений дослідженню стильових особливостей творчості Василя Стуса. У його ліриці відображено трагічний життєвий досвід, переживання, пов'язані з переслідуваннями, арештами та засланням. Поетична спадщина В. Стуса демонструє глибоке філософське осмислення життя, стоїчну силу духу та прагнення до свободи. Ліричний герой його поезії є проєкцією самого автора, самотньою, але сильною особистістю, яка прагне пізнати сутність буття. У ліриці В. Стуса відчутні риси стоїцизму, екзистенціалізму, філософічності, емоційної глибини. Він майстерно поєднує символізм, гротеск, іронію, ліризм і багатозначність мови, створюючи твори, які відповідають найкращим зразкам сучасної світової поезії.

На третьому етапі аналізовано основні мотиви лірики В. Стуса. Серед ключових мотивів виділено непохитну віру у власні сили та здатність подолати життєві труднощі, духовне зростання, осмислення сенсу буття, боротьбу зі злом і насильством. У багатьох творах, таких як «Крізь сотні

сумнівів я йду до тебе», «Господи, гніву пречистого», поєднуються інтелектуальна напруга, екзистенційні роздуми та релігійна терпимість.

У збірці «Палімпсести» домінує тема України, її образ постає через патріотичну любов, тугу за рідною землею та прагнення до волі. Громадянські мотиви, такі як обов'язок перед суспільством, критика тоталітаризму та боротьба за справедливість, присутні в поезіях «Ярій, душе!» та «Не можу я без посмішки Івана».

Четвертий етап стосувався аналізу стану вивчення творчості В. Стуса у школі. З'ясовано, що творчість поета представлена в програмі 11 класу, однак аналіз показав, що навчальні матеріали часто обмежені загальними характеристиками творчості та не завжди враховують складність теоретико-літературних понять, таких як екзистенціалізм або модернізм.

На п'ятому етапі були розроблені методичні рекомендації для вдосконалення вивчення творчості В. Стуса у школі. Запропоновано інтерактивні методи, такі як «Групування», «Мозковий штурм», дискусії, аналіз поетичних текстів із використанням логічних схем і таблиць. Такі підходи сприятимуть розвитку критичного мислення учнів, кращому засвоєнню матеріалу та формуванню ключових компетентностей. Особливий акцент зроблено на необхідності поєднання теоретичних знань із творчими завданнями, що дозволяє учням глибше розуміти творчість поета.

Дослідження підкреслює значущість творчості дисидентів і, зокрема, Василя Стуса в літературному та освітньому контексті. Отримані результати відкривають перспективи для подальших наукових і методичних розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. *Українська література (рівень стандарту):* підруч. для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К. : Грамота, 2019. 256 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. К. : Радянський письменник, 1970. 182 с.
3. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики авт. передм., прим. М. М. Ільницький. К. : Либідь, 1998. 405 с. (Літературні пам'ятки України).
4. Білоус П. Н. *Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості:* лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
5. Бондаренко Ю. І. Дидактична модель вивчення ліричних творів у школі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.* Серія: Педагогіка і психологія. 2011. № 35. С. 60-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_pp_2011_35_15.
6. Борзенко О. І., Лобусова О. В. *Українська література (профільний рівень):* підруч. для 11 класу закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 256 с.
7. Галич О. *Теорія літератури:* підручник/ За наук. ред. Олександра Галича. К. : Либідь, 2001. 488 с.
8. Глеб О. Формування навиків інтерпретації під час вивчення ліричних та ліроепічних творів у старшій школі. *Українська література.* 2013. № 2. С. 39-41.
9. Гоголь Н. Культурологічний підхід до навчання літератури у науково-методичних працях зарубіжних учених періоду освітньої реформи 1984-1990 років. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2020. Вип. 31. Т. 3. С. 105-109.
10. Грабович Г. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Василя Стуса. К. : Часопис «Критика», 1998. 206 с.
11. Гундорова Т. І. Феномен Стусового «жертвослова». Стус як текст. [Ред. та авт. передм. М. Павлишин. Мельбурн : Відділ славістики ун-ту ім. Монаша, 1992. С. 1-29.
12. Гундорова Т.І. Симптоматика «хворого тіла». *Критика.* 2010. № 7-8. С. 26-29.
13. Дорошенко О. Василь Стус. Харків : Антологія, 2015. 127 с.
14. Дятленко Т. Методичні особливості навчання здобувачів освіти розуміння ліричних творів на уроках літератури. *Вісник Глухівського НПУ ім. О. Довженка,* 2020. С 12-16.
15. Жила С. Культурологічний аспект вивчення української літератури у дослідженнях Ніли Волошиної. *П'яті Волошинські читання.* Творча майстерня Ніли Волошиної у перспекції

- філологічного простору Нової української школи: тези доповідей Усеукраїнської науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 22–25 червня 2017 року). Миколаїв : ОІППО, 2017. С. 50–54.
16. Загребельна Н. К. Сам на сам із собою: внутрішній суб'єктний синкретизм у поезії В. Стуса. *Молода нація: Альманах*. К., 2006. Вип. 38.
 17. Зборовська Н. В. *Психоаналіз і літературознавство: посібник*. К. : Академвидав, 2003. 392 с.
 18. Іванишин В. Українська ідея: вибрані твори / За ред. Петра Іванишина. Дрогобич : Посвіт, 2014. 928 с.
 19. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
 20. Коваленко Л. Т., Бернадська Н. І. *Українська література (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. Освіти*. К. : Освіта, 2019. 256 с.
 21. Кодак М. П. Поет – орудна іпостась життя: читаючи «Час творчості» Василя Стуса. *Київ*. 2006. № 5. С. 175–185.
 22. Коцюбинська М. Х. Мої обрії: у 2 т. К. : Дух і літера, 2004. Т. 2. 386 с.
 23. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва. К. : Академія, 2007. 752 с.
 24. Ліфарєва Н. В. *Психологія особистості: навчальний посібник*. К. : ЦУЛ, 2003. 240 с.
 25. Марченко С. Василь Стус: уроки для старшокласників. *Українська література в школі*. 2014. № 3. С. 34–38.
 26. Мафтин Н. В. «Знов сниться нації легенда про ностальгійний дар євшану»: Дивосвіт поезії Ігоря Калинця. *Дивослово*. 2004. № 7. С. 59–63.
 27. Мельник Я. «В мені вже народжується Бог». *Вітчизна*. 1990. № 10. С. 157–160.
 28. Наливайко С. *Українська література: від давнини до сучасності*. К. : Просвіта, 2005. 367 с.
 29. Неділько В. Я. Василь Стус. Доля, життя, поезія. *Українська мова і література в школі*. 1992. № 2. С.21-26.
 30. Огієнко І. *Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу*. К. : Атіка, 2002. 378 с.
 31. Пархета Л. Особливості вивчення лірики на уроках літератури. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи: збірник наукових праць*. Випуск 1(9), 2023. С. 39-44.
 32. Пасічник Є. *Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти*. К. : Ленвіт, 2002. 384 с.
 33. Попович М. В. *Нарис історії культури України*. К. : АртЕк, 1998. 728 с. URL: <http://litopys.org.ua/popovych/narys37.htm>.

34. Рябчук М. Дисидентський рух і його вплив на літературний процес в Україні. *Вітчизна*. 2003. № 4. С. 83–89.
35. Саржевський С. Практика духовного тривання і прориву в поезії Василя Стуса / Стус як текст. Мельбурн, 1992. С. 63–78.
36. Сверстюк Є. О. Постать Стуса над плином часу. Поет і Громадянин: Книга спогадів та роздумів. [упорядн. В. Овсієнко]. К. : ТОВ «Видавництво Кліо», 2013. С. 439–445.
37. Світличний І. О. У мене тільки слово. Харків : Фоліо, 1994. 431 с.
38. Слоньовська О. В., Мафтин Н.В., Вівчарик Н.М. *Українська література (рівень стандарту):* підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. К. : Літера ЛТД, 2019. 256 с.
39. Стус В. Твори: у 4 томах. Т. 1. К. : Либідь, 1994.
40. Стус В. С. Вибрані твори. К. : Смолоскип, 2012. 872 с.
41. Стус В. Вечір. Зламана віть: Вибране. К. : Дух і літера: Задруга, 1999. 384 с.
42. Стус Д. В. Василь Стус: життя як творчість. К. : Факт, 2005. 368 с.
43. Токмань Г. Л. *Методика навчання української літератури в середній школі: підручник*. К. : Академія, 2012. 312 с.
44. Українська література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Авторський колектив: Р. В. Мовчан (керівник групи); К. В. Таранік, Ткачук, М. П. Бондар, О. М. Івасюк, С. А. Кочерга, Л. І. Кавун, О. І. Неживий. 2017. 82 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.
45. Українська література. Навчальна програма для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (рівень стандарту) / Автор. колектив: Р. В. Мовчан, С. Р. Молочко, Д. І. Дроздовський. 2017. 41 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.
46. Фасоля А. М., Яценко Т.О., Уліщенко В.В., Тищенко В.М., Білчук Г. Л. *Українська література (рівень стандарту):* підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. К. : УОВЦ «Оріон», 2019. 240 с.
47. Ференц Н. С. *Основи літературознавства: підручник*. К. : Знання, 2011. 431 с.
48. Шевченко Т. Кобзар. К. : Веселка, 1985. 622 с. (Вершини світового письменства; т. 50).
49. Шерех Ю. В. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: у 3 т. Харків: Фоліо, 1998. Т. 2. 367 с.

Інтернет-джерела:

1. <http://www.nbu.gov.ua/node/6098>
2. <https://www.ukrlib.com.ua/referats/printit.php?tid=12256>
3. <https://dovidka.biz.ua/kriz-sotni-sumniviv-ya-ydu-do-tebe-analiz/>
4. <https://dovidka.biz.ua/gospodi-gnivu-prechistogo-analiz/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вчителів української мови та літератури

Шановні педагоги! Звертаємося до Вас як до майстерних фахівців з пропозицією взяти участь у науковому дослідженні, мета якого полягає у вивченні стану опрацювання життя та творчості Василя Стуса на уроках української літератури. Просимо дати відповіді на запитання анкети, підкресливши відповідь, яку вважаєте правильною, або ж написати власний варіант відповіді. Ваші відгуки залишаться конфіденційними й використовуються тільки для нашого посібника. Дякуємо за співпрацю!

Заповніть, будь ласка, нижче наведену інформацію про себе:

Вік: _____
Місце роботи: _____
Стаж роботи: _____

1. Чи є, на Вашу думку, зміст програми з української літератури, достатнім під час вивчення постаті Василя Стуса?
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) власний варіант відповіді:
2. Які твори митця ви б запропонували додати до вмісту шкільної програми для текстуального вивчення?

Відповідь:
3. Чи звертаєте ви увагу та пояснюєте старшокласникам такі поняття, як «екзистенційні ідеї художнього твору», що включені в програму (рівень стандарту), а також значення термінів «екзистенціалізм», «стоїчна поезія»?
 - а) так;
 - б) у загальному плані згадую;
 - в) власний варіант відповіді:
4. Чи вміють старшокласники самостійно зібрати інформацію про поета та розповісти її однокласникам на уроці?
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) власний варіант відповіді:

5. Які труднощі можуть виникати в учнів під час вивчення лірики Василя Стуса?
- а) характеристика образу ліричного героя;
 - б) визначення теми та ідеї твору;
 - в) визначення основних мотивів поезії;
 - г) визначення основних художніх засобів та їхньої ролі у віршованих творах Стуса;
 - д) висловлювання власної думки про важливість активної громадянської позиції;
 - е) власний варіант відповіді:
6. Які додаткові наочні матеріали ви використовуєте у своїй роботі під час уроків про життя й творчість Василя Стуса?
- а) портрети митця, книги;
 - б) презентації;
 - в) паспорт твору;
 - г) аудіо- та відеоматеріали;
 - г) власний варіант відповіді:
7. Які методи та форми роботи Ви застосовуєте під час вивчення життя й творчості Василя Стуса?
- Відповідь:
8. Чи користуєтеся матеріалами про Василя Стуса увпозакласній роботі?
- а) так;
 - б) ні;
 - в) власний варіант відповіді:
9. Які форми позакласної роботи з постаттю В. Стуса, на вашу думку, варто впровадити в закладах загальної середньої освіти?
- Відповідь:
10. Які б Ви могли дати поради для молодих педагогів щодо вивчення Василя Стуса?
- Відповідь:

**Конспект уроку для 11 класу
«Василь Стус – митець, патріот, борець»**

Тема уроку: Василь Стус – митець, патріот, борець.

Мета уроку: ознайомити учнів з життєвим і творчим шляхом Василя Стуса, його постаттю як стоїчної особистості; розвивати навички аналізу поетичних творів, формувати критичне мислення учнів через осмислення важливих тем і мотивів творчості В. Стуса; стимулювати інтерес до глибокого розуміння зв'язку між життям і творчістю митця.

Завдання:

1. Ознайомити учнів з основними етапами життя та творчості Василя Стуса.
2. Розглянути філософські та громадянські мотиви в його поезії.
3. Розвивати навички самостійного аналізу текстів, роботу з критичними матеріалами.

Тип уроку: засвоєння нових знань і розвитку на основі їх вмінь та навичок.

Обладнання: підручники з української літератури, відеофрагмент (трейлер фільму «Заборонений»), робочий зошит.

Хід уроку

На слайді записані слова:

*«Я є вільний – і тому Україна є вільною, бо вона в мені...
І тому правила гри я призначаю свої, а не ті, що існують...
Оточуючий світ не варт того, аби я зрадив себе, зрікся своєї
Віри, своєї гідності» (В. Стус)*

I. Організаційний момент.

Учні приєднуються до уроку. Відбувається перевірка зв'язку та стабільного підключення, відображення презентації, перевірка присутніх на уроці.

1. Емоційна готовність учнів до уроку (учитель питає, який настрій в учнів, чи все в усіх добре).

2. Перевірка домашнього завдання (учні розповідають, як виконали домашнє завдання, чи виникли труднощі).

II. Мотивація навчальної діяльності.

Читання епіграфу уроку.

Учитель: Шановні учні, я вітаю вас на нашому уроці. Скажу одразу, що він буде непростим, адже ми ознайомимося з постаттю, яку, на мою думку, має знати кожен свідомий громадянин. А його творчість – це код української нації. Тож не гаймо часу та розпочнімо наш урок.

III. Повідомлення теми та мети уроку.

Учитель: Діти, згадайте ХХ століття. Буремне й непросте. Уявити важко, якій кількості українців довелося вимушено покинути свої домівки та стати вигнанцями з рідної країни тільки через те, що у влади була своя точка зору, яку усі мали приймати, з якою усім необхідно було погоджуватися. Чимало митців через свої переконання й національні ідеї потрапили до в'язниць й таборів, звідки вже повернулися не всі. Серед них був і герой нашого уроку – Василь Стус.

IV. Актуалізація опорних знань.

Учитель: Діти, пригадаймо матеріал:

- Що таке шістдесятництво?
- Творчість яких поетів-шістдесятників ми вже вивчали?
- Якими рисами відзначалася епоха, в яку вони творили, і як це вплинуло на мотиви їхньої лірики?
- Як деякі поети-шістдесятники протистояли політичній системі свого часу?

V. Сприймання та усвідомлення нового матеріалу.

1. Портрет Василя Стуса.



Учитель: А зараз пориньмо у важке та надзвичайно бурхливе життя поета. Перед вами портрет митця. Розгляньте його уважно та скажіть, які емоції викликає фото, який характер передається зі світлини? Зверніть увагу на очі та погляд, який він, про що?

(діти розглядають портрет, висловлюють свої думки)

2. Знайомство з біографією та творчістю поета.

На попередніх уроках ви були поділені на групи, кожна з яких займалася дослідженням окремого питання з життя й творчості Василя Стуса. Тому, прошу учасників групи «Життєпис» представити свій проєкт.

Учень 1.

Василя Стуса без перебільшення можна назвати совістю рідного народу, якому вірний син України віддав до останку не лише талант, а й життя. Величезний талант, уживаний на користь знівеченого народу, наполеглива мужність у протистоянні зі злом – це рідкісна вдача, на яку зазіхатиме всякий ворог свободи. Україна для Стуса – то найбільша любов і найбільший біль. Її майбутнє тривожило поета значно більше за власне життя.

Народився Василь Семенович Стус у багатодітній селянській родині в с. Рахнівка Гайсинського району Вінницької області на свято Різдва Христового – 6 січня 1938 р. Ще змолоду познайомився із забороненою літературою

«Розстріляного відродження», що сформувало його світогляд. Упродовж 1954- 1959 років він здобув ґрунтовні знання з гуманітарних наук Сталінського (нині Донецького) педагогічного інституту. У 1963 р. вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР.

Учень 2.

Василь Семенович Стус – поет трагічної долі. Двічі він зазнавав арешту. Вперше це сталося у ніч із 12 на 13 січня 1972 року разом з Є. Сверстюком, І. Світличним та іншими. Їх звинуватили у зберіганні та розповсюдженні забороненої літератури. Протягом 1972–1977 рр. відбував покарання у таборах Мордовії та 3 роки у засланні на Колімі (селище ім. О. Матросова). В ув'язненні брав активну участь у концтабірному русі Опору, акціях протесту проти свавілля адміністрації. Вдруге його заарештували у жовтні 1980 року у Києві. Цього разу був безжальний вирок – 10 років табору особливого режиму і 5 років заслання за антирадянську агітацію та пропаганду. Покарання відбував у сумнозвісному «таборі смерті» у с. Кучино Чусовського району Пермської області. Арешт підсумував перший період активної громадської роботи поета. Саме та суспільна атмосфера, що склалася навколо шістдесятництва, стала визначною для зростання його опозиційності як літератора. У період, що передував арешту, остаточно сформувався його незламний дух, який залишив слід в його душі. Це засвідчила літературознавча стаття «Феномен доби (сходження на Голгофу слави)».

Учень 3.

Його внесок у відродження національної самосвідомості народу, розбудову української державності є напрочуд вагомим і помітним. За поезіями Василя Стуса здійснено вистави: «Поетична композиція» (1989, Львівський молодіжний театр), «Птах душі» (1993, Київський мистецький колектив «Кін») та інші. Пам'яті поета присвячено документальний фільм «Просвітлої дороги свічка чорна» (1992, «Галичина-фільм»). Твори поета увійшли до шкільної програми з української літератури.

У 1990 р. Василя Стуса було посмертно реабілітовано. 1991 його посмертно відзначено Шевченківською премією за збірку поезій «Дорога болю» (1990), а 26 листопада 2005 р. поета посмертно нагороджено орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (Указ Президента України від 25 грудня 1997 р.) та присуджено звання Героя України (Указ Президента від 26 листопада 2005 р.). У с. Рахівка відкрито меморіальну дошку та пам'ятник поету, закладено парк, обладнано музей-кімнату в рідній школі В. Стуса.

Бібліографічний матеріал систематизовано за хронологією у розділах *«Офіційні документи»*, *«Основні друковані праці В. Стуса»* (*«Зібрання творів»*, *«Вибрані твори»*, *«Окремі видання»*, *«Щоденники, спогади, листування»*), *«Література про життя і діяльність В. Стуса»* (*«Автореферати та дисертації»*, *«Книжкові видання»*, *«Статті з періодичних, довідкових та монографічних видань, збірників наукових праць»*), *«Вшанування пам'яті В. Стуса»*, *«Бібліографічні посібники»*.



Василь Стус. Худ. Ю. Журавель.

Після бібліографічних записів вказано шифри зберігання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ВНБІ – відділ науково-бібліографічної інформації. Представлено літературу, видану упродовж 1970–2022 рр.

Учитель: Дякую Вам! А про творчість митця розповість друга група учнів, прошу.

Учень 4. До уваги наш проєкт «Творчість митця».

У 1964 р. В. Стус віддає до видавництва «Молодь» першу збірку своїх віршів, що має назву «Круговерть» (у 1965 р., одразу після виступу в кінотеатрі «Україна», набір збірки було «розсипано»). У брюссельському видавництві «Зимові дерева» 1970 р. вийшла друком друга збірка поета – «Зимові дерева» (у 1968р. поет подав рукопис цієї книги до видавництва «Радянський письменник», але, добре усвідомлюючи, що надії на видання немає, прийняв рішення про передачу її за кордон). Факт публікації книги за кордоном особливо обурював суддів на процесі над В. Стусом у 1972 р. У 1970р. В. Стус видав у самвидаві свою третю експериментальну книгу віршів – «Веселий цвинтар». 12 січня 1972 р. поета вперше заарештовано. 7 вересня 1972 р. відбувся суд, згідно з вироком якого Василя Стуса засуджено до п'яти років ув'язнення та трьох років заслання. У 1972р., перебуваючи в камері попереднього ув'язнення Київського КДБ, поет створює свою четверту книгу – «Час творчості / Dichtenszeit», що складена з оригінальних віршів та перекладів віршів Гете. Оригінальні твори стали основою майбутньої книги всього життя Стуса – «Палімпсести».

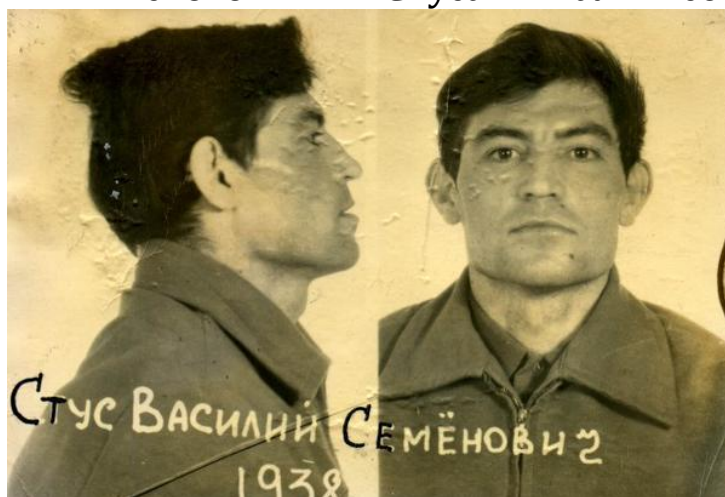


Фото Василя Стуса, зроблене під час першого арешту в 1972 році

Учень 5.

У 1971 – 1980 рр. В. Стус остаточно підготував до друку кілька варіантів збірки «Палімпсести» (у 1985р. Г. Белль за

цю книгу висував Стуса на здобуття Нобелівської премії, а вперше окремим виданням вона вийшла у видавництві «Сучасність» у 1986р.). Перша в Україні збірка вибраних поезій В. Стуса – «Дорога болю» вийшла у 1990р., а 1991 р. – за цю збірку Василеві Стусові присуджено Державну премію України ім. Т. Шевченка (посмертно).

Василь Стус належав до опозиційно настроєної національно свідомої молоді інтелігенції, яка одверто протиставила себе тоталітарному режимові. Йому випало жити в надзвичайно складний час. Час, коли людина мала вибирати: мовчати попри всі утиски та приниження і зберегти своє життя чи зберегти в собі Людину, навіть ціною власної смерті. Василь Стус вибрав друге. Та й не міг він вчинити інакше, навіть якби дуже хотів. Щоб у цьому переконатись, досить познайомитись з його творами. Переламним у житті поета став 1965 рік, коли 30 серпня 1965 року було заарештовано Івана Світличного – лідера української нонконформістської культури 1960-х років, Саме арешт близького-товариша боляче відізвався в свідомості Стуса, змусивши чітко визначитися, хто свій, а хто чужий. Поет приєднався до виступу-протесту Івана Дзюби проти репресій у колі української інтелігенції 4 вересня 1965 року, що відбувся в київському кінотеатрі «Україна» перед прем'єрою фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків». «Хто проти тиранії – встаньте!» – вигукнув В. Стус, коли в залі заревли сирени, заглушуючи голос І. Дзюби. Багато хто встав, хоча й усвідомлював, які наслідки матиме цей протест. Для поета цей протест, якщо навіть не враховувати відрахування з аспірантури, безробіття, арешти, повернувся абсолютною редакційною ізоляцією. Тому не дивно, що Захід, «відкрив» для себе поезію Стуса раніше, ніж Батьківщина.

Учень 6.

Творчий доробок поета, незважаючи на вкрай несприятливі умови для творчості (адже, за його словами, «легше було написати, аніж зберегти») – дуже великий. Першу збірку «Зимові дерева» наприкінці 60-х років поет запропонував видавництву «Радянський письменник». У

ній відтворено атмосферу 60-х років з її пристрасним осмисленням болючих проблем національного розвитку, прагнення вписатися у визвольні традиції рідної культури. Незважаючи на схвальні рецензії (І. Драча, Є. Адельгейма), збірка не побачила світу. Та й саме ім'я Стуса було вже тоді під забороною.

У 1970р. без будь-якої надії на опублікування Стус підготував третю збірку під промовистою назвою «Веселий цвинтар» – своєрідний поетичний репортаж із «цвинтаря розстріляних ілюзій», словами В. Симоненка. Написана вона була в 1968–1970рр., а її фінальним акордом стали вірші, присвячені пам'яті, по-бандитськи вбитої працівниками радянських спецслужб, художниці Алли Горської. Поезії сповнені авторського передчуття неминучої Голгофи, готовності лишитися собою наперекір тискові, не роздвоїтися «на себе і страх», як герой його вірша «Еволюція поета». Водночас у тональності збірки прочитується спротив цвинтарному настрою.

Вершинна частина Стусового доробку – збірка «Палімпсести». Назвою цією (палімпсестами в давнину називали пергаменти, на яких стирали первісний текст, щоб написати по ньому новий) об'єднано все створене поетом у неволі зі вкрапленнями деяких ранніх поезій. Збірка не має стабільного змісту, в ній складно переплітаються різні духовні площини. В одному з найглибших філософських віршів «За читанням Ясунарі Кавабати» – виразні відгомони східної філософії. У таких специфічно японських «чотирьох татамі», на яких «розпросторюється» душа поета, вгадується знак хреста.

6

7

5

8-9

Рукопис Василя СТУСА 1982 року «З таборового зошита». с. Кучино Пермської обл., табір особливого суворого режиму ВС-389/36-1. Його винесли через побачення Баліс Гауаскас та Ірена Гауаскене.

Дорога до Бога для Стуса – «все-дорога». Не раз зринають у його поезії символіка «високого вогню», мотиви богообраності й жертвовності. «Бог» і «Україна» в його душі й в поезії творять двоєдине ціле. Для поета Україна – не просто образ рідної землі. Це неодмінна складова його душі, яка водночас і приносить страждання, і лікує:

О земле втрачена,
явився бодай у зболеному сні.
І лазурово простелися,
і душу порятуй мені.

Учень 7.

Поетичне слово Стуса – у кращих своїх проявах – енергійне, м'язисте, гранично виразне попри безперечну ускладненість і рафінованість його словника, сповнене внутрішнього вогню, щомиті готового вибухнути. Найкращі здобутки поета постають на гребені зіткнення, з єдності протилежностей: з одного боку, несамовита пристрасність, нагнітання, злет («Ярій, душе»), з другого – філософська заглибленість, розважливність. Стус – поет інтелектуальний, поет читаючий, який свідомо, цілеспрямовано й критично опанував досвід світової поезії, та й не тільки поезії, багато у нього перекладів: з Рільке, Гарсія Лорки, з Гете, Б. Брехта. Райніса, Цветаєвої. Та особливе місце в поезії Стуса належить досвідові Т. Шевченка. Це щось незмірно вагоміше від суто літературного впливу. Його вся поезія його вся пройнята більш або менш відчутними, очевидно, підсвідомими ремінісценціями з Шевченка, вони проступають, як «пратекст» у палімпсестах.

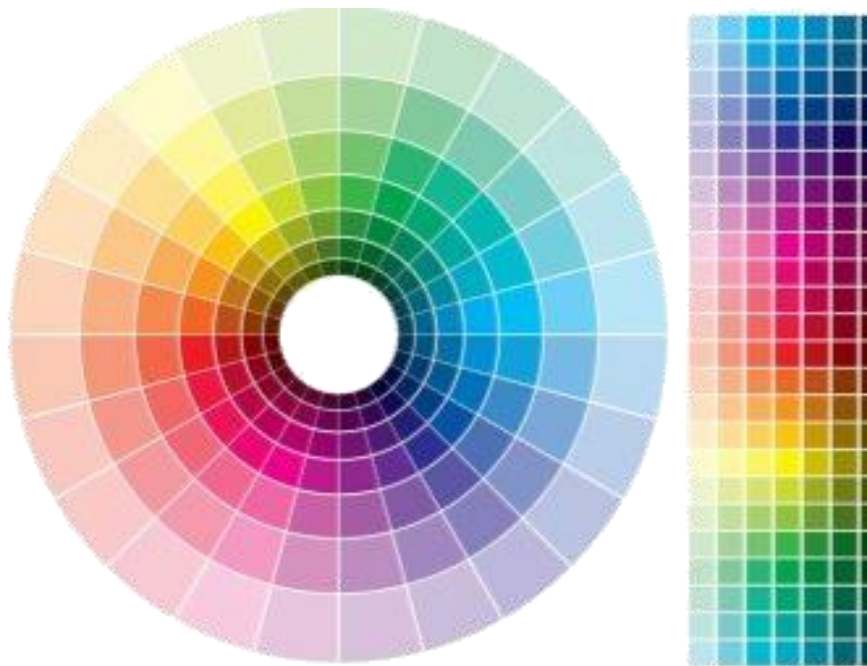
Поезія В. Стуса – цілісний поетичний організм зі своїми сталими образно-смысловими комплексами. Тут своя улюблена лексика, свої поетизми – неологізми й напівнеологізми, в основі яких – актуалізація архаїчних або маловживаних словоформ (голубиня, спогадування, протобажання, сніння). У Стуса поруч сусідують і своєрідно підтримують одне одного різні за стилістикою, за характером образності вірші.

3. Перегляд відео.

Учитель: Дякую за ваші доповіді! І щоб нам остаточно зрозуміти, що хотів В. Стус, до чого він прагнув, пропоную переглянути трейлер до фільму «Заборонений».

Діти переглядають відео:

https://www.youtube.com/watch?v=VbIJAB_8JJA&ab_channel=B%26NFilmDistributionCompany



Аналіз фільму. Коло кольорів Іттена.

4. Вправа «Гронування»

(«Гронування» («Асоціативний кущ»))

Метод «Гронування» спонукає учнів до вільного та відкритого мислення щодо певного об'єкта, образу, теми, висловлюючи при цьому свої почуття, емоції, ставлення.

Як працювати зі стратегією «Гронування»?

1. Запишіть тему – центральне слово (словосполучення чи словосполучення) посередині аркуша, на слайді чи на дошці.
2. Запропонуйте учням записати слова та фрази, які спадають на думку, коли вони чують це слово. Запишіть стільки думок, скільки дозволяє час, або запропонуйте дітям висловлювати їх, поки вони не вичерпаються. На цьому етапі не варто думати про те, чому спало на думку те чи інше слово. Якщо якесь слово спало на думку, це означає, що суб'єктивно воно якимось пов'язане з темою.
3. Коли всі думки записано, запропонуйте учням встановити зв'язок між поняттями.

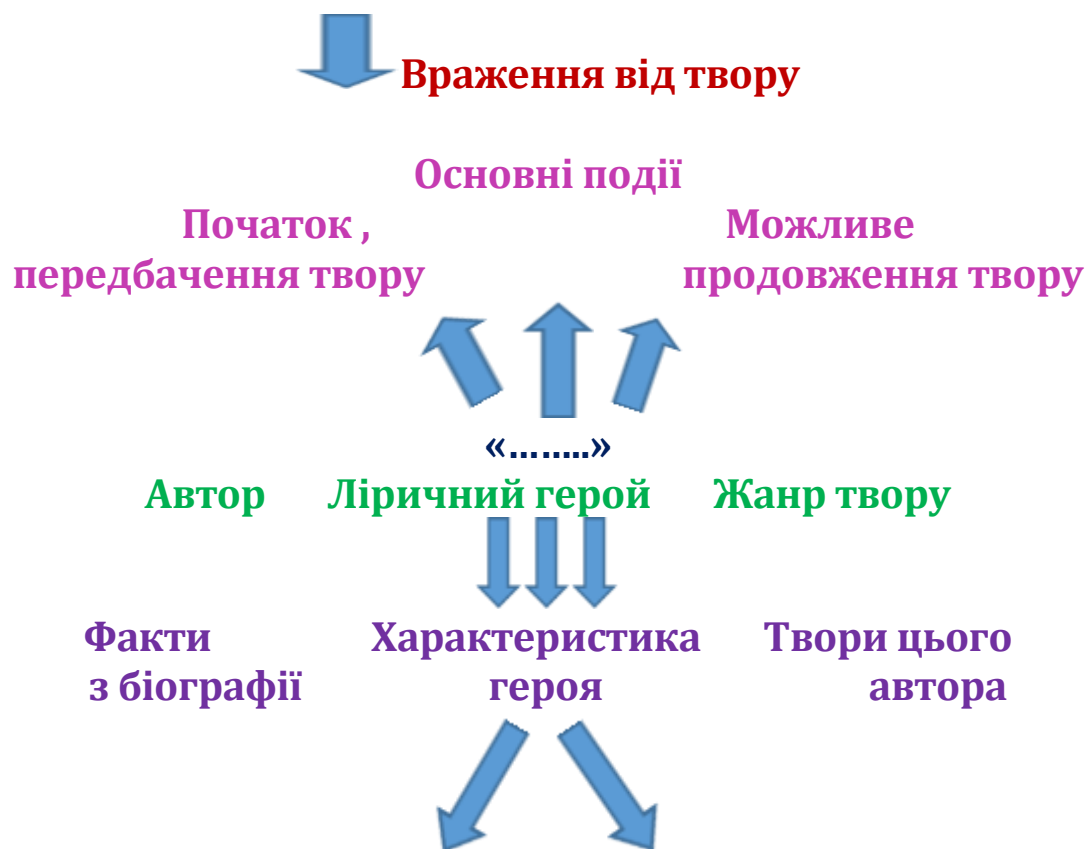
Тоді можна переходити до обговорення цієї теми).

Учитель: Кожен з вас побачив мислителя по-різному, та що саме запам'яталося найбільше? Виконаймо вправу «Гронування». Розгорніть щось, у центрі аркуша напишіть «Василь Стус», обведіть це у коло, від цього кола

поставте рисочки. Кожна рисочка – це ваша асоціація з цією людиною. Працюйте, а після цього повідомите мене, коли будете готові.

Можна цей метод застосовувати під час аналізу тексту.

(учні працюють у зошитах, а потім по черзі читають те, що в них вийшло)



5. Робота з підручником. Ознайомлення з поняттям «екзистенційні ідеї».

Учитель: А зараз попрошу розгорнути ваші підручники та ознайомитися з поняттям «екзистенційні ідеї в художньому творі». Як Ви зрозуміли цей термін? На вашу думку, чому саме творчість Василя Стуса пронизується цими ідеями?

Екзистенціалізм (фр. *existentialisme* — існування) — напрям у філософії та літературі, що позиціонує й досліджує людину як унікальну духовну істоту, здатну до вибору власної долі. Основним проявом екзистенціалізму є свобода.

Екзистенціалісти досліджують проблему буття (існування) людини в складних ситуаціях: страждання, внутрішня боротьба, загроза смерті, втрата близьких та ін.

В українській літературі екзистенціалізм проявився у творчості В. Підмогильного, В. Домонтовича, І. Багряного, Т. Осьмачки, В. Стуса, у поезії представників «ню-йоркської групи» та ін.

У своїх художніх творах вони висвітлюють такі **екзистенційні ідеї**:

- свобода особистості як найвища життєва цінність;
- пошуки людиною себе та свого призначення;
- вибір, боротьба за власну незалежність;
- моральна відповідальність за скоєне зло у світі;
- відстоювання духовних цінностей особистості;
- упевненість у подоланні життєвих перешкод;
- віра особистості у свої сили.

(діти читають визначення у підручнику, висловлюють свої думки)

6. Опрацювання поезій.

Учитель: Ознайомившись з нелегким життям поета, його ідеями, звернімося до поезії. У вашому підручнику є дві поезії автора: «Крізь сотні сумніві я йду до тебе» та «Господи, гніву пречистого». Зараз я вам прочитаю ці вірші, а ви складете літературні паспорти до них.

Літературний паспорт вірша «Крізь сотні сумніві я йду до тебе»:

Автор – Василь Стус

Рік написання – 26 січня 1972

Літературний рід: лірика

Вид лірики: філософська

Жанр: ліричний вірш (декларація митця)

Тема: показ свідомого вибору ліричним героєм свого життєвого шляху, де панує світло, добро, краса; усвідомлення того, що повести його зможе лише правда.

Ідея: уславлення цілеспрямованості ліричного героя, який у своїх духовно-етичних домаганнях правди зазнає хитання і перешкод, але не зневіряється і вибирає духовну висоту.

Віршовий розмір: ямб

Провідний мотив – незламність, здатність залишатися людиною за будь-яких обставин.

Образи з поезії: душа, щастя, біда, шлях.

Художні засоби: епітети: буремний лет; високий вогонь; людські сліди; смертні хлані; людські дерзання; чорна порожнеча; шлях правдивий.

Метафори: душа запрагла неба; душа держить путь на стовп.

Риторичні звертання: я йду до тебе, добро і правдо віку.

Гіпербола: крізь сотні сумнівів..., через сто зневір.

Алітерація звуків Р, С, Щ

Літературний паспорт вірша «Господи, гніву пречистого»

Автор – Василь Стус

Рік написання – 23 січня 1972 року.

Збірка – «Час творчості / Dichtenszeit»

Напрямок – екзистенціалізм.

Тема: звернення ліричного героя до Всевишнього з проханням не осудити його за глибоку віру і надію, бо утверджує безсмертя людського духу.

Ідея: утвердження сили людського духу, прагнення не загубити у тяжких випробуваннях своєї самототожності, неповторності своєї долі.

Літературний рід: лірика

Вид лірики: філософська

Жанр: медитація (віршова молитва)

Віршовий розмір: дактиль

Римування: перехресне

Образи у вірші: життя, надія, віра, мати.

Символом совісті людської, віри в добро у поезії виступає Бог.

Основне смислове навантаження поезії «Господи, гніву пречистого» – у рядках «Де не стоятиму – вистою».

Провідний мотив поезії «Господи, гніву пречистого» – звернення ліричного героя до Бога із проханням не осудити його за глибоку віру і надію, бо утверджує безсмертя людського духу.

«Господи, гніву пречистого...»: художні засоби.


Епітети: »гнів пречистий»; «мале людське життя».

Риторичне звертання: Господи, гніву пречистого.

Метафори: »вірою тугу розвіюю», «надією довжу його в віки».

7.Бесіда.

Учитель: Діти, розгорніть книжки та попрацюймо на сторінці 237, тут наявні запитання та тести, щодо життя й творчості Василя Стуса. Хочу почути вашу думку, яким запам'ятався письменник.

 **4** Виконайте завдання.

1. Вірші В. Стуса «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...» і «Господи, гніву пречистого...» належать до лірики

- A** інтимної
B пейзажної

- B** філософської
Г громадянської

2. Означення екзистенційний пов'язане з поняттями

- A** античності, строгих форм, традиції
B буденності, типовості, реальності

- B** любові, казковості, душевності
Г свободи, вибору, існування

3. Установіть відповідність.

Уривок з поезії	Художній засіб
1 Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...	A риторичне звертання
2 ...в буремнім леті держить путь на стовп високого вогню...	B порівняння
3 ...де вже нема ні щастя, ні біди.	B гіпербола
4 ...я йду до тебе, добро і правдо віку.	Г антоніми
	Д епітет

- ?** 4. Яким ви побачили В. Стуса як особистість?
5. Як ви розумієте поняття «стоїчна поезія»?
6. Які екзистенційні ідеї наявні у творчості В. Стуса?
7. Доведіть, що вірші В. Стуса «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...» і «Господи, гніву пречистого...» є медитаціями.

◀ 237 ▶

(діти обговорюють з учителем наведені вище питання)

VI. Підсумки.

1. Дискусія.

Вчитель ставить наступні питання для обговорення:

- Чому, на вашу думку, поезія Василя Стуса досі актуальна?
- Які особливості стоїчної особистості ви бачите в його житті та творчості?
- Як ви розумієте поняття «стоїцизм» у контексті його поезії?

2. Рефлексія.

- Що нового ви дізналися про Василя Стуса?
- Які риси його поезії здаються вам найбільш значущими?
- Як можна пов'язати його поезію з сучасними проблемами?

Учитель: Сьогодні ми з вами провели не просто урок, ми заочно змогли ознайомитися з людиною з великої літери. Василь Стус – не просто поет, а особистість, яка стоїть в одному ряду з найбільшими борцями за свободу. Його творчість – це не тільки поезія, а й життєва філософія, адже кожне його слово пронизане пристрасною вірою у високу мету, гідність і правду. В. Стус писав про цінність свободи, про гідність, яку не можна втратити навіть перед лицем репресій. Його творчість сповнена мотивами незламності, внутрішньої боротьби, духовного зростання, зокрема й за тих умов, коли він знав, що за кожне слово може заплатити свободою, а зрештою – і життям. Попри весь біль і страждання, його поезія – це гімн нездоланності людського духу.

Знайомство з творами Василя Стуса – це також виклик для кожного з нас. Його поезія – не лише трагічна доля поета, але й його сила духу, що здатна надихати нас, мислити критично, залишатися вірними своїм переконанням і не боятися захищати правду.

VII. Домашнє завдання.

Підготувати письмово відгук на один із віршів Василя Стуса з опрацьованих збірок на уроці, аналізуючи основні мотиви і тему твору.

Використані джерела:

1. Авраменко О. *Українська література (рівень стандарту):* підруч. для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К. : Грамота, 2019. 256 с.
2. <http://www.nbuv.gov.ua/node/6098>
3. <https://www.ukrlib.com.ua/referats/printit.php?tid=12256>
4. <https://dovidka.biz.ua/kriz-sotni-sumniviv-ya-ydu-do-tebe-analiz/>
5. <https://dovidka.biz.ua/gospodi-gnivu-prechistogo-analiz/>

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. До шістдесятників належать письменники:

- А) Іван Багряний, Євген Маланюк;
- Б) Олександр Довженко, Андрій Малишко;
- С) Василь Стус, Григій Тютюнник;
- Д) Микола Куліш, Микола Хвильовий.

2. Псевдонім Стуса:

- А) Лозов'ягін;
- Б) Мирний;
- В) Василь Петрик;
- Г) Малий Мирон.

3. Хто з поетів-шістдесятників про себе писав: «Люблю «густу» прозу Толстого, Хемінгуея, Стефаника, Пруста, Камю. Вабить – і дуже – Фолкнер. З молодших сучасників найбільше ціную В. Голобородька. Потім – М. Вінграновського... Ненавиджу слово «поезія». Поетом себе не вважаю. Маю себе за людину, що пише вірші»:

- А) Ліна Костенко;
- Б) І. Драч;
- В) В. Стус;
- Г) М. Вінграновський.

4. Поета було поховано на Уралі, а перепоховано в Україні в

- А) 1989 році;
- Б) 1991 році;
- В) 2007 році;
- Г) 1997 році.

5. Жанр ліричного твору, який відображає роздум та самозаглиблення героя:

- А) медитація;
- Б) пастораль;
- В) послання;
- Г) елегія.

6. Ідея поезії «Господи, гніву пречистого...»:

- А) утвердження сили людського духу, прагнення не загубити у тяжких випробуваннях своєї самототожності, неповторності своєї долі;
- Б) незнищенність українського народу (особистості з багатим духовним світом), глибока віра в його (її) духовну силу і могутність;
- В) уславлення цілеспрямованості ліричного героя, який у своїх духовно-етичних домаганнях правди зазнає хитання і перешкод, але не зневіряється і вибирає духовну висоту;
- Г) кохання, що полонить і не відпускає людську душу.

7. Для кого з поетів «зійшлись всі кінці і начала на оцій чуженецькій землі»?

- А) для Василя Симоненка;
- Б) для Василя Стуса;
- В) для Івана Багряного;
- Г) для Євгена Маланюка.

8. «Поезію творить любов, а не злоба...», – ці слова написав:

- А) В. Симоненко;
- Б) Д. Павличко;
- В) В. Стус;
- Г) І. Драч.

9. Василю Стусові посмертно присуджено Державну премію України імені Т. Г. Шевченка за збірку:

- А) «Палімпсести»;
- Б) «Птах душі»;
- В) «Дорога болю»;
- Г) «Веселий цвинтар».

10. Німецький композитор, який у юності справив на Василя Стуса величезне враження:

- А) Йоганн Себастьян Бах;
- Б) Людвіг ван Бетховен;
- В) Роберт Шуман;
- Г) Ріхард Вагнер.

11. Кого з поетів О. Гончар назвав «виглядом молоді української поезії»?

- А) В. Стуса;
- Б) В. Симоненка;
- В) І. Драча;
- Г) Л. Костенко.

12. Україна як утрачений рай постає в «зболеному сні» ліричному героєві поезії:

- А) Ліни Костенко;
- Б) Василя Стуса;
- В) Василя Симоненка;
- Г) Богдана-Ігоря Антонича.

13. Перша збірка В. Стуса мала назву:

- А) «Зимові дерева»;
- Б) «Веселий цвинтар»;
- В) «Палімпсести»;
- Г) «Круговерть».

14. «Прошу – зрозумійте мене як слід. Я хочу тільки добра, чесного добра, а асиміляторство – хіба це чесна штука? Зрозумійте мене в моєму горі, бо я чую прокляття віків, чую, бездіяльний, свій гріх перед землею, перед народом, перед історією. Перед людьми, що своєю кров'ю кропили нашу землю. Довгий мартиролог борців за національну справедливість залишає нам історія, а ми навіть на гнів праведний не можемо здобутись», – це рядки з листа Василя Стуса до

- А) Павла Тичини;
- Б) Андрія Малишка;
- В) Максима Рильського;
- Г) Миколи Бажана.

15. Одна з характерних рис поетичної мови Стуса – неологізми. Вони місткі, несподівані, виявляють приховані ресурси українського словотвору. Здається,

поет намагається одним словом «сфотографувати» якомога ширше коло явищ, подій, емоційних станів. Паркан у нього «пекельнозорий», сосни «високогорлі», коршак – «стонасторчений»... Ключовим для розуміння Василя Стуса є авторський неологізм «самособоюнаповнення». Значення цього слова найточніше передає афоризм:

- А) «Вмирати є сенс тільки за свободу, бо лише тоді людина впевнена, що вмирає не цілком» (А. Камю);
- Б) «Коли чесні люди сидять у в'язниці, місце справедливих людей також у в'язниці» (Г. Торо);
- В) «Найбільшим рабом є той, хто почувається вільним, не будучи таким насправді» (Й. В. Гете);
- Г) «Творець повинен бути для себе цілим світом і все знаходити в собі» (Р. М. Рільке)

Навчальне видання

КИРИЛЕНКО Надія Іванівна
КНЯГНИЦЬКА Катерина Євгенівна

**ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО
ДИСИДЕНТСЬКОГО ДИСКУРСУ
(НА МАТЕРІАЛІ ЛІРИКИ ВАСИЛЯ СТУСА)**

Навчально-методичний посібник

Комп'ютерний набір *К.Є. Княгницька*
Комп'ютерна верстка *С.П. Цьома*

Підп. до друку 27.01.2025.
Формат 60x84/16. Гарнітура Cambria.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 5,7.
Ум. фарб.-відб. 5,7. Обл.-вид. арк. 4,76.
Тираж 100 пр. Вид. №42.

Видавець:
СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, м.Суми, вул.Роменська, 87
Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Виготовлювач:
ФОП Цьома С.П. 40002, м. Суми, вул. Роменська, 100.
Тел.: 066-293-34-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК, № 5050 від 23.02.2016.